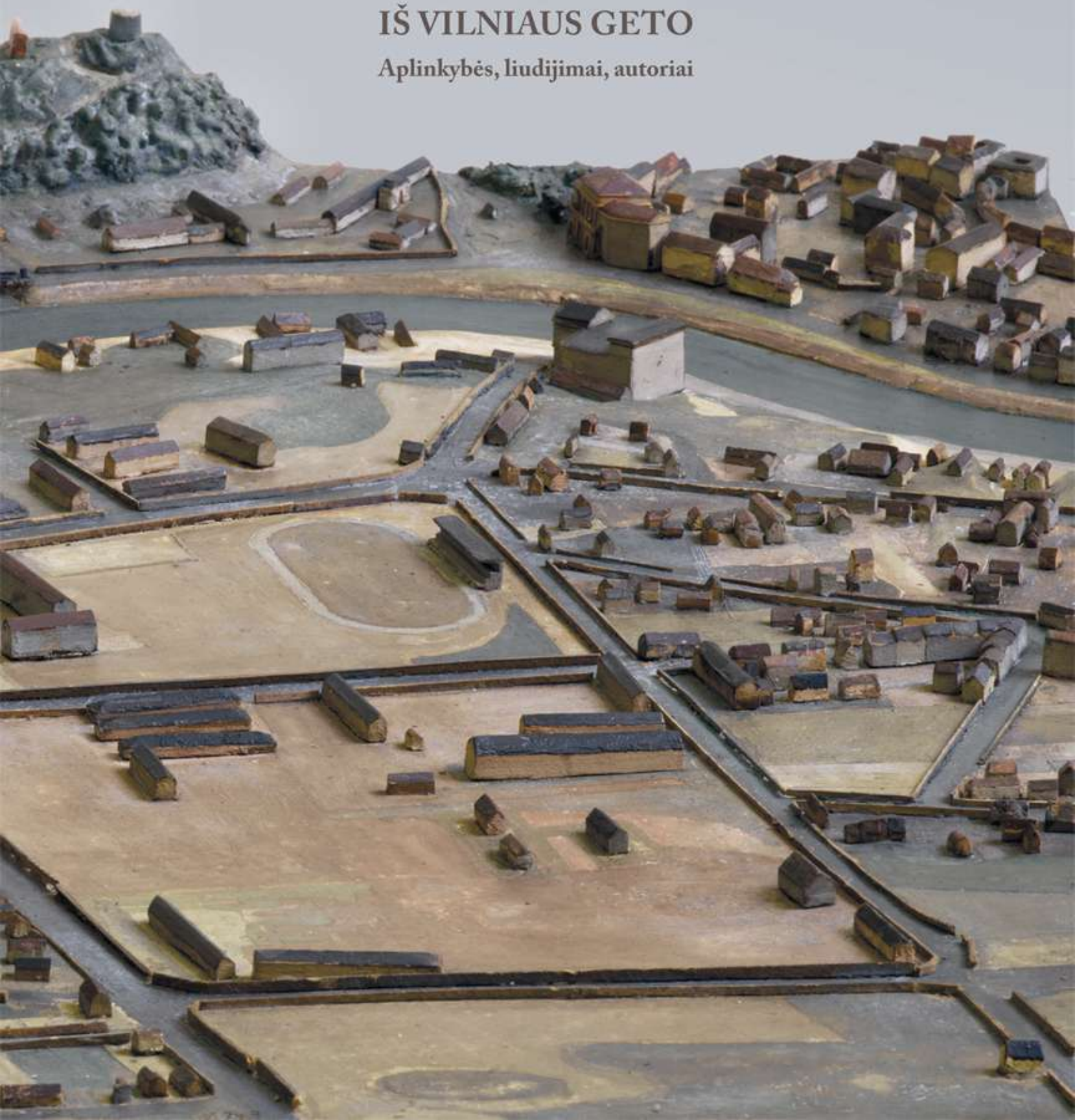

Aistė Niunkaitė Račiūnienė

PLASTINIS VILNIAUS PLANAS IŠ VILNIAUS GETO

Aplinkybės, liudijimai, autoriai

Aistė Niunkaitė Račiūnienė

**PLASTINIS VILNIAUS PLANAS
IŠ VILNIAUS GETO
Aplinkybės, liudijimai, autoriai**

Iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus fondų

Vilnius

2015

Už suteiktus duomenis, dalykinius patarimus ir kitą pagalbą atliekant Plastinio Vilniaus plano tyrimą leidinio autorė nuoširdžiai dėkoja Mirjam Abelovičienei, Mortai Baužienei, Rozai Bieliauskienei, Rasai Bieliauskaitei-Mikolaitienei, Faniai Brancovskajai, Evelinai Bukauskaitei, Olgai Gechman, Renatai Gorczyńskai, Leo Greenbaumui, Augiui Gučiui, Irinai Guzenberg, Aleksandrai Jacovskytei, Mildai Jakulytei-Vasil, Bronislavai Kunkulienei, Yael Kurlander, Neringai Latvytei-Gustaitienei, Danutai Katinienei, Larai Lempertienei, Iljai Lempertui, Vladimirui Levinui, Rozai Levitaitei, Tatjanai Melnik, Olgai Movšovič, Ilonai Murauskaitei, Michal Nakar, Vladui Niunkai, Halinai Paškevičienei, Markui Petuchauskui, Arvydui Pliučui, Noam Rachmilevitch, Pauliui Račiūnui, Aušrai Rožankevičiūtei, Lyudmilai Sholokhovai, Viktorijai Sideraitei Alon, Baruchui Šubui, Yossi Šubui, Benjaminai Vyšniauskaitei.

Už suteiktus duomenis ir dokumentinę medžiagą autorė dėkinga Jad Vašem, Holokausto kankinių ir didvyrių atminties institutui Izraelyje, Beit Lohamei ha-getaot, Geto kovotojų namų muziejui Izraelyje, Žabotinskio institutui Izraelyje, USHMM, Jungtinių Valstijų Holokausto memorialiniam muziejui, Lietuvos nacionaliniam muziejui, Lietuvos centriniam valstybės archyvuui, Vilniaus apskrities archyvuui.

PLASTINIS VILNIAUS PLANAS: nuo 1942-ųjų iki šiandien APLINKYBĖS

1941 m. birželį vokiečiams okupavus Vilnių, prasidėjo masinės ir sistemingos Vilniaus žydų bendruomenės žudynės. Pirmieji okupacijos mėnesiai buvo neregėto masto siaubo istorijos Vilniuje pradžia: žydai buvo gaudomi tiesiog gatvėse, iš jų buvo tyčiojamasi, jie buvo mušami, terorizuojami, prievartaujami, dešimtimis tūkstančių žudomi Paneriuose – vietoje, kuri iki karo buvo ramybės ir grožio oazė, mėgstama vilniečių iškylą ir poilsavimo vieta. „Galbūt per tuos kelis mėnesius jausmai atbuko, bet net ir vėliau, jau gete patirtų išgyvenimų negalima lyginti su šiais emociškai alinančiais pirmųjų mėnesių išgyvenimais. Tačiau tai buvo tik geto preliudija, o pats getas – tik laukiamasis prieš tamsią pabaigą.“¹

1941 m. rugsėjo pirmosiomis dienomis atitvėrus dalį Vilniaus senamiesčio buvo įsteigtas getas, kuriame rugsėjo 6 d. buvo įkalinti čia jau gyvenę žydai ir visi kiti – išvaryti iš savo namų kitose Vilniaus vietose. Getas buvo įsteigtas Vilniaus gebitskomisaro Hanso Hingsto iniciatyva, darbus organizavo jo adjutantas ir referentas žydų reikalams Franzas Mureris, drauge su Vilniaus miesto burmistru Karoliu Dabulevičiumi parinkęs getui vietą senamiestyje ir suskirstęs jį į „Getą nr. 1“ (Didįjį) ir „Getą nr. 2“ (Mažąjį).²

Daugelis geto gyventojų buvo nužudyti jau pirmaisiais mėnesiais³, dalis nepakeliamo siaubo akivaizdoje palūžo ir išprotėjo, o kiti įkalinti Vilniaus gete gyveno dar keletą mėnesių, metus ar dvejus iki pat galutinio Vilniaus geto sunaikinimo. 1943 m. rugsėjo 23 d. likviduojant Vilniaus getą dalis jo gyventojų buvo nužudyti Paneriuose, kiti – surinkti vadinaamuosiuose selekcijos punktuose, kur jie buvo padalinti į dvi grupes: į dešinę turėjo eiti darbingi vyrai ir moterys, siunčiami į Estijos ir Latvijos koncentracijos stovyklas, į kairę – senukai, moterys ir vaikai, siunčiami į naikinimo stovyklas Lenkijoje.

Vilniaus gete nežmoniško gyvenimo sąlygų, nuolatinio pažeminimo, bado, siaubo ir mirties akivaizdoje žmonės ne tik siekė išgyventi, nepailstamai tikėdamiesi sulaukti išlaisvinimo, bet ir nepalūžti dvasiškai, nors išlaisvinimo viltis žlugdė aplinkui tvyranti cinizmo atmosfera, nužmoginimo siekiai, nuolatinis smurtas ir žudynės. Viena vertus, išgyventi kurį laiką padėdavo darbas, kuris gete turėjo lemiamą įtaką, nes tie, kurie neturėjo darbo, buvo nereikalingi ir žudomi pirmieji. Todėl darbas buvo ne tik būdas prasimanyti duonos kąsnį, bet ir galimybė išgyventi dar bent vieną dieną, savaitę, mėnesį, metus, tikintis sulaukti išlaisvinimo. Kita vertus, daugeliui žmonių išgyventi padėjo kultūrinė veikla, padedanti nežmoniškausiomis sąlygomis išlikti žmogumi ir išsaugoti dvasinę stiprybę.

Plastinis Vilniaus planas-maketas, pagamintas Vilniaus gete 1942–1943 m. – akivaizdus Vilniaus geto gyventojų stiprybės liudininkas. Jame susipina įvairūs geto istorijos momentai, įvykiai ir aplinkybės su atskiromis ten uždarytų žmonių gyvenimo istorijomis, nugrimzdusiomis į užmarštį. Atlikus nuodugnius istorinius Plastinio Vilniaus plano tyrimus, surinkus negausius ir išblaškytus rašytinius šaltinius bei prisiminimus, pavyko iš dalies rekonstruoti Plastinio Vilniaus plano istoriją, nustatyti apytikslų jo sukūrimo laiką ir aplinkybes, identifikuoti penkiolikos jį kūrusių žmonių asmenybes.

Plastinį Vilniaus planą-maketą 1942–1943 m. Vilniaus gebitskomisaro H. Hingsto įsakymu ir F. Murerio nurodymu Vilniaus gete gamino Vilniaus geto Technikų dirbtuvių specialistų kolektyvas, vadinamasis PPV, arba *Plastiker plan Vilne* (Plastinis Vilniaus planas, jidiš k.), ir kiti šiam darbui pasitelkti specialistai. Iš viso apie trisdešimt žmonių⁴, tarp kurių buvo profesionalūs architektai, inžinieriai, braižytojai, skulptoriai ir dailininkai: inžinierius Grigorijus Guchmanas (projekto vadovas), architektai Flora Rom (kolektyvo vadovė) ir Icchokas Smorgonskis, dailininkės Rachel Suckever, Uma Olkenicka, Liza Daiches, skulptorius Judelis Mutas, braižytojas Berelis (Borisas) Rozentalis, taip pat būrys gabių, prieš karą dar nespėjusių profesijos įgyti jaunuolių: Gabrielis Sedlis, Baruchas Šubas, Samuelis Wulcas, Icikas Mackevičius, Emanuelis ir Danielis Lubockiai, Emanuelis Šeinkeris ir dar maždaug penkiolika kitų, kurių vardų, deja, taip ir nepavyko nustatyti.

Ankstyviausias leidinio autorei žinomas Plastinio Vilniaus plano paminėjimas – tai 1942 m. lapkričio 4 d. įrašas Vilniaus geto metraštininko Hermano Kruko dienoraštyje, skelbiantis, kad gebitskomisaro įsakymu Techninis skyrius pradėjo rengti Vilniaus miesto plastinį žemėlapi. Nedaug vėlesni ir keli JIVO archyve saugomi dokumentai vokiečių kalba. Abu – 1942 m. lapkričio 17 d. Vienas – tai Vilniaus geto administracijos Darbo skyriaus prašymas brigadininkų tarybos pirmininkui D. Kaplan–Kaplanskiui laikinai (apie 2 mėnesius) atleisti braižytoją Rozentalį Borisą nuo tuo metu jam priskirto darbo, kad jis galėtų dirbti prie geto dirbtuvėse gaminamo Plastinio Vilniaus plano.⁵ Kitas – to paties Darbo skyriaus prašymas paleisti dailininką Emanuelį Šeinkerį „iš jo tarnybos kasdien 12 val. per pietus, kad jis likusią dienos dalį galėtų skirti Vilniaus miesto plano gamybai.“⁶

Taigi Plastinis Vilniaus planas jį kūrusiems geto gyventojams buvo reikšmingas ne tik kaip darbo vieta, kurį laiką užtikrinusi jų egzistencijos galimybę, bet ir kaip savotiškas kūrybinės saviraiškos objektas, leidęs tam tikros srities specialistams panaudoti savo dar laisvės metais įgytus profesinius gebėjimus ir kūrybines kompetencijas, o jaunuoliams – atskleisti dar nespėtus realizuoti gabumus ir talentus. Be to, Plastinis Vilniaus planas buvo susijęs ir su Vilniaus geto pagrindžio veikla, nes tie, kurie dirbo Plastinio Vilniaus plano grupėje, turėjo leidimus išeiti už geto ribų, o tai sudarė galimybes plėtoti partizaninę veiklą, užmegzti ryšius, ieškoti ginklų.

Plastinis Vilniaus planas, dar iki galo neužbaigtas, vieną, o gal ir kelis kartus (?) buvo eksponuotas Vilniaus geto teatre. Pirmą kartą šešios centrinės Vilniaus miesto dalies plokštės geto teatre buvo eksponuotos 1942–ųjų gruodžio 20 d. Pavyko rasti autentišką kvietimą į šią parodą, kurio originalas saugomas JIVO archyve Niujorke. 1942 m. gruodžio 17 d. kvietime rašoma: „Turime garbės Jus pakviesti į parodą „Plastinis Vilniaus miesto planas“ sekmadienį, š. m. gruodžio 20 d., 11 val. geto teatre“.⁷ Šį renginį savo dienoraščiuose aprašo H. Krukas ir I. Rudaševskis. Galima manyti, kad Plastinis Vilniaus planas (atskiros jo dalys, o gal ir visas) buvo eksponuotas Vilniaus gete ir 1943 m. Tokią prielaidą leidžia daryti 1943 m. kovo 29 d. įrašas H. Kruko dienoraštyje ir Barucho Šubo prisiminimai – jam yra tekę girdėti, kad 1943 m., prieš atiduodant Vilniaus planą–maketą užsakovams, jis buvo parodytas geto gyventojams, galbūt geto teatre, o gal kur kitur.⁸

Plastinį Vilniaus planą kūrę žmonės, tie, kuriems dar pavyko išgyventi iki galutinio Vilniaus geto sunaikinimo 1943 m. rugsėjo 23 d., kaip ir visi kiti Vilniaus geto gyventojai, buvo pasmerkti mirti koncentracijos ir naikinimo stovyklose, kiti žuvo partizanaudami miškuose. Išsigelbėti pavyko vienetais: iš mums žinomų Plastinio Vilniaus plano autorių – tik Florai Rom, Gabrieliui Sedliui, Baruchui Šubui ir Samueliui Wulcui.

Pagal įvairius šaltinius, 1943 m. pabaigtas Plastinis Vilniaus planas–maketas, visas arba dalimis, buvo pristatytas užsakovams. Pagal vieną liudijimą, dalimis perneštas Vilniaus maketas buvo „sumontuotas gebitskomisaro kabinete, Baltojoje salėje, – dabartinėje Prezidentūroje.“⁹ 1945 m. pradžioje Vilniaus maketas jau buvo Vilniaus statybos valdybos vyriausiojo architekto kabinete Gedimino pr. 9, kur jį ir aptiko 1945 m. vasario pradžioje iš Leningrado (dab. Sankt Peterburgas) atvykęs naujai paskirtas Vilniaus miesto vyriausias architektas V. Mikučianis.¹⁰ Sprendžiant iš V. Mikučiano pateiktų maketo matmenų (pgl. kuriuos maketas turėjo užimti maždaug 5 m²), tai buvo ne visas keturiasdešimties plokščių Vilniaus maketas, bet tik aštuonios arba devynios jo plokštės. Juolab kad, kaip nurodo Mikučianis, tai buvo centrinė miesto dalis. Kita vertus, Mikučianis mini, kad maketas užėmė didesnę kabineto (kuris buvo 40 arba 60 m²) dalį. Taigi iš šio prisiminimo nėra aišku, ar buvo suklysta nurodant maketo matmenis, ar jo dydį kabineto, kuriame jis buvo, atžvilgiu. Jeigu vis dėlto manysime, kad maketo matmenys buvo nurodyti teisingai, tai galima daryti prielaidą, kad tuomet jau trūko per trisdešimt plokščių ir toliau savo kelionę laike bei erdvėje Vilniaus plastinis planas tęsė gerokai sumažėjusios sudėties.

Po kelerių metų Vilniaus miesto vykdomojo komiteto (toliau – VMVK) Statybos ir architektūros skyriui persikeliant į patalpas Gedimino pr. 35, ten buvo perkeltas ir Vilniaus maketas. Minima, kad jau tuo metu maketo būklė buvo prasta, dalis architektūrinių elementų atsiklijavę.

Kaip prisimena Rachilė Margolis¹¹, kai pirmaisiais pokario metais įsteigto Vilniaus

žydų muziejaus bendradarbiai kreipėsi į KGB prašydami „perduoti jiems gestapo įsakymu gete pagamintą reljefinį miesto planą, jiems buvo atsakyta neigiamai“¹². Jau 1948 m. tapo aišku, kad šio muziejaus laukia toks pat likimas kaip ir kitų kultūrinių žydų organizacijų. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1949 m. birželio 10 d. nutarimu Nr. 411 *Dėl Vilniaus žydų muziejaus reorganizavimo į Vilniaus kraštotyros muziejų*, Žydų muziejus faktiškai buvo uždarytas, o jo eksponatai atiduoti įvairiems Vilniaus muziejams ir archyvams. Įdomu, kad oficialų pokarinio Vilniaus žydų muziejaus prašymą grąžinti maketą prisimena ir V. Mikučianis. Jis teigia, kad „maketas jiems ir buvo perduotas.“ Architektas nurodo, kad tuomet Žydų muziejus užėmė dalį Kraštotyros muziejaus patalpų Trakų g. 2. Tai yra aki-vaizdus netikslumas, susijęs veikiausiai su jau minėtomis Vilniaus žydų muziejaus reorganizavimo aplinkybėmis: nors Vilniaus žydų muziejus niekada nebuvo Trakų g. 2, tačiau šiuo adresu nuo 1956 m. tikrai veikė Vilniaus kraštotyros muziejus. Taigi, kai praėjus maždaug dešimtmečiui po Vilniaus žydų muziejaus prašymo grąžinti maketą, pagaliau buvo nutarta jį iškeldinti iš VMVK Statybos ir architektūros skyriaus, jis buvo perduotas į Vilniaus kraštotyros muziejų. Šią prielaidą patvirtina Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomoje Vilniaus kraštotyros muziejaus inventorinėje knygoje išlikę įrašai, kad į šį muziejų Vilniaus maketas, knygoje pažymėtas apskaitos numeriu VKM 996, pateko 1957 m. balandžio 8 d. iš VMVK Statybos ir architektūros skyriaus. Be to, inventorinėje knygoje rašoma, kad pagal 1957 m. balandžio 25 d. defektinį komisijos aktą nustatyta, jog „maketo sunaikinimo laipsnis yra ne mažiau nei 60 procentų.“ Taip pat rašoma, kad maketas restauruotas Dailės kombinato dirbtuvėse, deja, nedetalizuojant nei restauravimo datos, nei kitų restauravimo aplinkybių. Knygoje nurodyti maketo matmenys – 146 x 180 cm¹³ leidžia manyti, kad Vilniaus kraštotyros muziejų Vilniaus plastinis planas pasiekė dar labiau sumažėjusios apimties – buvo telikusios šešios plokštės, kurios, kaip byloja įrašas, buvo tarpusavyje sujungtos ant 180 x 200 cm matmenų pagrindo.

1960 m. išleistame *Vadove po Vilnių* minima, kad tarp kitų eksponatų Vilniaus kraštotyros muziejaus ekspozicijoje buvo rodomi ir „maketai, vaizduoją senąjį Vilnių.“¹⁴ Architektas Augis Gučas prisimena, kad 7 dešimtmečio pirmoje pusėje Vilniaus geto kalinių padarytas Vilniaus maketas buvo eksponuotas Gedimino bokšte – Pilies muziejuje, įkurtame 1960 m. iš Vilniaus kraštotyros muziejaus fondų. Kaip prisimena A. Gučas, „Mūsų šeimoje apie maketą buvo žinoma ir kalbama nuo pat praėjusio karo laikų, ir štai šis maketas apie 1960 m. buvo eksponuotas Vilniaus pilies bokšte. [...] Gaila, kad maketas buvo rodomas ne itin ilgai, tačiau, lankydamasis pilies bokšte, ne kartą buvau užsukęs jo pasižiūrėti.“¹⁵ 1968 m. Vilniaus pilies muziejui tapus Istorijos-etnografijos muziejaus (dab. Lietuvos nacionalinis muziejus) filialu, buvo nutarta pakeisti Pilies ekspoziciją, ir, kaip prisimena nuo 1970 m. ten dirbusi Benjamina Vyšniauskaitė, naujoje ekspozicijoje geto kalinių gaminto Vilniaus maketo jau nebebuvo.¹⁶ Vilniaus maketas pateko į kitą 1968 m. įsteigtą Lietuvos istorijos-etnografijos muziejaus filialą – Architektūros muziejų, kurio direktoriumi nuo 1968 iki 1978 m. buvo Eugenijus Dirvelė, o nuo 1978 iki 2006 m. – Morta Baužienė. Architektūros muziejus buvo įsikūręs Šv. Mykolo bažnyčios ir bernardinų observančių vienuolyno pastatuose, dalį saugyklų turėjo ir Misionierių bažnyčioje. M. Baužienė pasakojo, kad Vilniaus maketas į Architektūros muziejų pateko jau labai prastos būklės, trūko daug architektūrinių elementų, didelė dalis jų buvo nubyrėję.¹⁷ Lietuvos valstybinio žydų muziejaus (dab. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus) prašymu (Nr. 98, 1993-03-01), LR kultūros ir švietimo ministro įsakymu (Nr. 238, 1993-03-09) 1993 m. balandį Vilniaus maketas buvo perduotas Žydų muziejui.

Po ilgų klajonių erdvėje ir laike Vilniaus gete sukurtas Plastinis Vilniaus planas–maketas Valstybinį Vilniaus Gaono žydų muziejų pasiekė dešimt kartų sumažėjusios apimties: iš Vilniaus geto sukurtų keturiasdešimties Plastinio Vilniaus plano dalių buvo likusios tik keturios plokštės, apimančios Vilniaus miesto centro šiaurės vakarų ir šiaurės rytų dalis (Žvėrynas, Lukiškės, dalis Šnipiškių, Žvejų rajonas, dalis Antakalnio) bei Vilniaus miesto centro pietvakarių ir pietryčių dalis (Naujamiesčio, Naujininkų, Panerių dalys, Liepkalnis ir Rasos). Neaiškios aplinkybėmis ir nežinia kada dingo kitos 36 plokštės: 34 – turėjusios

apimti Vilniaus apylinkes ir 2 – centrinę Vilniaus miesto dalį, Senamiestį su geto kvartalu, Užupį ir didžiąją Naujamiesčio dalį.

Pastaraisiais metais drauge su istoriniais Vilniaus gete sukurto Plastinio Vilniaus plano-maketo tyrimais buvo atlikti ir kartografiniai bei ikonografiniai Vilniaus miesto tyrimai.¹⁸ Nustatyta, kad Plastinis Vilniaus planas-maketas Vilniaus gete buvo sukurtas pagal 1938 m. publikotą 1:2500 mastelio žemėlapi *Plan miasta wielkiego Wilna* [Didžiojo Vilniaus miesto planas], kurį sudaro 48 lakštai, apimantys visą 1938 m. Vilniaus miesto teritoriją. Toks žemėlapis saugomas Vilniaus apskrities archyve (VAA, f. 1171, AKP 864/1-36), keletas lakštų – Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA, f. 1135, ap. 12). Žemėlapis vienspalvis, objektai atvaizduoti sutartiniais ženklais, užrėmyje pateiktas lapo numeris, plano pavadinimas ir mastelis. Žemėlapio lakštų su pakraščiais ir užrėmiu matmenys – 84 x 70 cm, vaizdinės dalies matmenys – 82 x 60 cm.

Plastinis Vilniaus planas-maketas susidėjo iš keturiasdešimties 1938 m. žemėlapio lakštams identiškų 82 x 60 cm matmenų plokščių, kuriose masteliu 1:2500 buvo tiksliai pavaizduotas visas tuometinis Vilnius, tik skirtingai nei popierinis žemėlapis, maketas buvo spalvingas, reljefinis, su žemėlapio sutartinių ženklų vietose iškilusiais, mastelį atitinkančiais erdviųjų proporcijų objektais – namais, bažnyčiomis, tiltais ir pan.

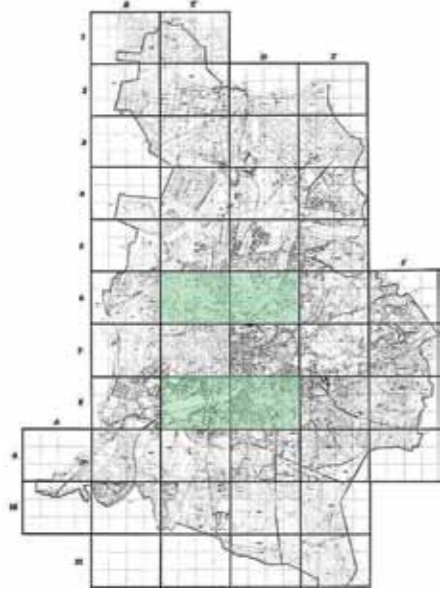
Įdomu tai, kad 1942–1943 m. gamintame makete yra pavaizduoti ir namai, statyti jau po 1938 m., kurie, aišku, dar negalėjo būti pažymėti 1938 m. žemėlapyje. Taigi tai tik patvirtina šį maketą kūrusių žmonių prisiminimuose pateikiamą faktą, kad Plastinis Vilniaus planas buvo kuriamas ne tik pagal žemėlapi, bet ir „iš natūros“ – vaikišiojant tuometinio Vilniaus gatvėmis, eskizuojuojant pastatus ir atliekant jų matavimus.

Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje saugomos keturios maketo plokštės, lietos ir formuotos iš gipso ant medinių pagrindų, jų apskaitos numeris – VŽM 6526/1-4. Vienos plokštės formatas – 82 x 60 cm, vidutinis aukštis 7 cm. Reljefo paviršius spalvintas plonu, vietomis persiviečiančiu guašo sluoksniu, per kurį kai kuriose atsiklijavusių namelių vietose prieš restauravimą buvo matyti pieštuku pažymėti iš žemėlapio perkelti sutartiniai objektų ženklai. Architektūriniai elementai padaryti iš medžio, pavieniais atvejais naudojamas spalvotas metalas, siūlai. Kadangi visų keturių Vilniaus maketo plokščių būklė buvo bloga, nutarta jas restauruoti.

Dvi plokštės buvo restauruotos 2013 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos lėšomis,

kitos dvi – 2015 m. privataus fondo ir Vokietijos ambasados Vilniuje lėšomis. Restauravimo darbus atliko Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro keramikos restauravimo ekspertė Bronislava Kunkulienė. Simboliška, kad Plastinio Vilniaus plano-maketo fragmentai, apkeliavę daugybę Vilniaus vietų, po 70 metų sugrįžo į tą pačią vietą, kur kadaise buvo padaryti – į 8-uoju numeriu pažymėtą pastatą Rūdinkų gatvėje (buv. Rudnicka 6), kur per karą buvo įsikūręs Judenratas ir Plastinio Vilniaus plano dirbtuvės, o šiandien – Prano Gudyno restauravimo centras.

Prieš restauravimą reljefinis plokščių paviršius buvo padengtas įsisenėjusiu storu dulkių ir kitų medžiagų sluoksniu, gipso plokščių kampai vietomis nuskilę. Architektūros elementai – namai, tiltai, kvartalų ribų juostelės – silpnai laikėsi priklijavimo vietoje, o apie 30–40 procen-

1938 m. Vilniaus žemėlapio (1:2500) išsklotinė. Kita spalva pažymėti lakštai, pagal kuriuos 1942–1943 m. Vilniaus gete buvo pagamintos keturios išlikusios Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/1-4). (1)

Plastinio Vilniaus plano plokštė (VŽM 6526/1) prieš restauravimą. Fotografavo P. Raciūnas 2013 m. (2)

tų elementų buvo visai atsiklijavę nuo maketo pagrindo, didelė dalis architektūrinių elementų neišlikusi. Restauruojant plokštės buvo nuvalytos, sutvirtintos, priklijuoti architektūriniai elementai, atkurtas prarastas polichrominis sluoksniu, atlikti cheminiai klijų tyrimai.

Būtina atkreipti dėmesį, kad restauruojant plokštę, kurioje pavaizduota geležinkelio stotis, Naujininkai ir Rasų priemiestis (VŽM 6526/4), buvo padarytas labai reikšmingas atributavimo atradimas. Nugarinėje šios plokštės dalyje, kairiajame apatiniame kampe, pastebėtas neryškus įrašas pieštuku. Ištyrinėjus šį įrašą atsiskleidė neįtikėtinas dalykas – paaiškėjo, kad tai vieno iš Plastinio Vilniaus plano autorių – Samuelio Wulco signatūra. Nuostabu, kad pavyko ne tik atskleisti pakankamai daug Plastinio Vilniaus plano kūrėjų vardų bei susitikti vieną iš jų – Izraelyje gyvenantį Baruchą Šubą, bet ir nustatyti konkretų vienos iš keturių išlikusių plokščių autorių – Samuelį Wulcą, kuris taip pat išgyveno Holokaustą ir išvykęs į JAV išgarsėjo kaip išskirtinių gabumų inžinierius, talentingas išradėjas ir menininkas.

Reikia paminėti ir keletą restauravimo metu iškilusių rimtų problemų. Šio leidinio autoriui atlikus kartografinius ir ikonografinius Vilniaus miesto tyrimus paaiškėjo, kad dalis namų priklijuoti ne savo vietoje, kai kurie tiesiog apsukti ne tuo kampu. Nustačius, kad Plastinio Vilniaus plano kūrėjai šį planą gamino vadovaudamiesi 1938 m. Vilniaus žemėlapio ir identiška perkeldami jo vaizdą ant gipso plokštės masteliu vienas su vienu, ir turint omenyje, kad didelė dalis namų iš tikrųjų idealiai atitiko realią padėtį miestovaizdyje, galima buvo daryti prielaidą, kad ne savo vietoje namai buvo priklijuoti ne autentiškame makete, bet vėliau maketą tvarkant ir „restauruojant“. Ši prielaida grindžiama keletu aplinkybių: pirma, rašytiniai šaltiniai patvirtina, kad maketas ir anksčiau buvo restauruotas; antra, cheminiai klijų tyrimai patvirtina, kad architektūriniai elementai priklijuoti skirtingos cheminės sudėties kljais, iš kurių vieni galėjo būti naudoti karo metais, o kiti yra vėlesnių laikų; trečia, ikonografinių ir kartografinių tyrimų metu atrasta keletas akivaizdžiai ne savo vietoje priklijuotų namų, kurie pagal savo išskirtinį pavidalą neabejotinai turėjo būti priklijuoti visiškai kitoje vietoje; ketvirta, visiškai neįtikėtina, kad maketą pagal žemėlapi ir matavimus kūrė profesionalūs Vilniaus architektai, tokie kaip I. Smorgonskis – senas vilnietis, žinomas

ir patyręs Vilniaus architektas, suprojektavęs ne vieną Vilniaus pastatą (tarp jų ir Žvėryne), būtų galėjęs padaryti tokių akivaizdžių klaidų, kaip antai Žvėryno rajone, kurio kai kurie kvartalai makete neteisingai pavaizduoti, o dalis Moniuškos gatvės tiesiog uždažyta ir ant jos priklijuoti namai (šioje gatvėje, beje, taip pat stovi 1936–1937 m. Smorgonskio suprojektuotas namas, pažymėtas 24 numeriu).

Taigi restauruojant Vilniaus maketo plokštes iškilo dilema, kaip elgtis su tais architektūriniais elementais, kurie ankstesnių restauravimų metu buvo akivaizdžiai priklijuoti ne savo vietoje. Nutarta perkelti jau priklijuotus namus į kitą vietą arba atklijuoti ne savo vietoje esančius tik tuo atveju, jeigu yra pakankamai tyrimais pagrįstų įrodymų, kad namo šioje vietoje autentiškame makete negalėję būti, arba kai užteko duomenų tiksliai identifikuoti autentišką namo vietą. Tuo atveju, kai ankstesnių restauravimų metu buvo neteisingai priklijuoti ištiesi kvartalai (pvz., Žvėryne), šio restauravimo metu nutarta juos palikti, nes nebeįmanoma nustatyti tikrųjų čia buvusių architektūrinių elementų, juolab kad daugelis jų neišliko. Be to, atkreiptas dėmesys ir į tai, kad šios klaidos – tai irgi dalis Plastinio Vilniaus plano istorijos, primenančios pokarines maketo klajones po Vilniaus muziejus, per kurias vis nubyrantys nameliai, siekiant juos išsaugoti, būdavo priklijuojami ne visada stengiantis identifikuoti jų pirminę autentišką vietą. Tas pat pasakytina ir apie tapybinį maketo vaizdą – vietomis matomi keli menine prasme nelygiavertės tapybos sluoksniai byloja, kad ne kartą buvo „restauruotas“ ir polichrominis maketo vaizdas, nusitrynusias ir pažeistas vietas tiesiog uždažant panašios spalvos dažais. Kita vertus, ir šįkart restauruojant maketą, net ir turint tikslų žemėlapi, pagal kurį jis buvo gamintas, ikonografinę medžiagą ir galimybes tyrinėti Vilniaus vaizdą internetinėmis priemonėmis, neįmanoma išvengti klaidų, nes Vilniaus vaizdas nuo karo laikų labai pasikeitęs, o ikonografinės medžiagos nėra pakankamai, kad būtų galima tiksliai rekonstruoti kiekvieną Vilniaus kvartalą. Tai ypač pasakytina apie tuometinio Vilniaus pakraščius: šiandien senų kvartalų vietose stūkso nauji rajonai, neišliko nei anuomet ten stovėjusių namų, nei fotografijų, kuriose jie būtų užfiksuoti.

Būtina paminėti ir dar vieną su Vilniaus maketo restauravimu susijusią aplinkybę – apie trisdešimt architektūrinių elementų liko nepritvirtinti prie maketo plokščių pagrindų, nes atsižvelgiant į ikonografinius, kartografinius ir lyginamuosius tyrimus padaryta prielaida, kad šie savo pavidalu išskirtiniai elementai gali būti iš kitų, neišlikusių, Plastinio Vilniaus plano plokščių – labiausiai tikėtina, kad iš dviejų centrinę Vilniaus miesto dalį vaizdavusių plokščių, kurios, kaip pavyko nustatyti, buvo prarastos vėliausiai.

*Restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/3) fragmentas.
Restauravo B. Kunkulienė. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m. (3)*

*Restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/4) fragmentas. Plokštės autorius - Samuelis (Stanley) Wulcas.
Restauravo B. Kunkulienė. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m. (4)*

Tad, deja, autentiško Plastinio Vilniaus plano vaizdo – tokio, koks jis buvo sukurtas gete gyvenusių žmonių, savo srities specialistų ir profesionalų – architektų, inžinierių, skulptorių ir dailininkų, – mes niekada nebeišvysime. Bet reikia dėjuotis, kad buvo išsaugota bent kruopelytė šio milžiniško kadaise Vilniaus gete atlikto darbo, kuris šiandien mums svarbus ne kaip tikslus kartografinis plastinis Vilniaus žemėlapis, kurį savo reikmėms užsakė naciai, bet kaip jį kūrusių ir visų kitų Vilniaus geto gyventojų atminimas. Kaip dalelė Vilniaus geto istorijos, kuri yra Vilniaus ir visos Lietuvos istorijos dalis ir kurios niekada negalima pamiršti.

Kadangi, šio leidinio autorės manymu, autentiški liudijimai, prisiminimai ir žinios apie Plastinį Vilniaus planą kūrusius žmones yra labai svarbi Plastinio Vilniaus plano istorijos dalis, buvo nutarta juos visus, surinktus vienoje vietoje, pateikti skaitytojams dėmesiui. Visų pirma, tai Vilniaus geto metraštininko Hermano Kruko dienoraščio fragmentai, kuriuose jis mini Vilniaus gete nacių užsakymu gaminamą Plastinį Vilniaus planą, ir penkiolikmečio berniuko Iciko Rudaševskio 1942-ųjų gruodžio 20 d. užrašyti įspūdžiai, apsilankius geto teatre, kur tuo metu buvo eksponuotos šešios jau sukurtos maketo dalys. Nė vienas jų neišgyveno – H. Krukas buvo nužudytas Kloogos koncentracijos stovykloje, likus vos kelioms valandoms iki koncentracijos stovyklos kalinių išvadavimo 1944 m. rugsėjo 19 d., I. Rudaševskis – 1943 metų rudenį, kai prabėgus vos porai savaitių nuo Vilniaus geto likvidavimo naciai atrado slėptuvę, kurioje jis slėpėsi su šeima.

Autentiškus H. Kruko ir I. Rudaševskio liudijimus iš tos vietos ir to laiko papildė kelių Holokaustą išgyvenusių ir Plastinį Vilniaus planą savo rankomis dariusių žmonių, tokių kaip Gabrielio Sedlio ir Barucho Šubo, prisiminimai. Vis labiau ryškėjančią Plastinio Vilniaus plano istoriją savitomis spalvomis nušviečia ir liudininkai iš šalies – niekada negyvenę Vilniaus gete ir negaminę Plastinio Vilniaus plano, bet netiesiogiai su juo susiję. Tai Vytautas Landsbergis-Zemkalnis ir Vladislovas Mikučianis, kurie savo prisiminimuose paliko vertingų žinių apie Plastinio Vilniaus plano sukūrimo aplinkybes ir tolesnę jo istoriją.

Trečiojoje šio leidinio dalyje publikuojami Plastinio Vilniaus plano autorių gyvenimų aprašymai. Kadangi didžioji dalis Plastinio Vilniaus plano kolektyvo narių drauge su kitais Vilniaus geto gyventojais buvo nužudyti, jų biografijas rekonstruoti labai sunku, nes nužudyti buvo ne tik jie patys, bet ir tie, kurie galėtų juos prisiminti – jų šeimos nariai, giminės ir draugai. Todėl reikėjo po kruopelytę rankioti įvairiuose antriniuose šaltiniuose išbarstytas žinias, vienaip ar kitaip susijusias su jų gyvenimais.

Baruchas Šubas su sūnumi Yossi prie restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje 2015 m. liepos 12 d. Fotografavo P. Račiūnas. (5)

Didelis džiaugsmas buvo rasti nors mažiausią užuominą, liudijančią, kad ieškomas žmogus tikrai gyveno, ir jo gyvenimas buvo toks pat tikras, kaip ir mūsų visų čia šiandien gyvenančių. Dėl atrastų duomenų nelygiavertiškumo ir dažniausiai jų stygiaus, leidinyje pristatomos Plastinio Vilniaus plano autorių biografijos labai nelygiavertės tiek apimties, tiek pateikiamų duomenų prasme. Todėl nenuostabu, kad trijų maketo autorių, kurie išgyveno Holokaustą, gyvenimų aprašymai daug išsamesni ir platesni nei kitų. Ypatingas dėmesys skirtas Baruchui Šubui – žmogui, kuris įkopęs į dešimtą dešimtį ir nepaisydamas savo garbaus amžiaus šiais metais (2015 m. liepos 12 d.) su sūnumi Yossi buvo atvykęs iš Izraelio į Vilnių pasižiūrėti kadaise savo rankomis Vilniaus gete kurto Plastinio Vilniaus plano likučių, saugomų Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje, ir su šio leidinio autore pasidalino savo autentiškais liudijimais bei prisiminimais.

PLASTINIS VILNIAUS PLANAS LIUDIJIMAI

Hermano Kruko dienoraštis¹⁹

1942 m. lapkričio 4 d.

Gebitskomisaro įsakymu Techninis skyrius pradėjo rengti Vilniaus miesto plastinį žemėlapi. Šiuo tikslu Rūdinkų g. 6 salė buvo pertvarta taip, kad būtų galima netrukdomiems vykdyti užsakymą atitvertoje dalyje. Žemėlapis bus sudarytas 1:2500 cm masteliu ir bus apie 4 x 5 m dydžio.²⁰

1942 m. gruodžio 19 d.

Artėja krikščionių šventės ir [brigadininkai] pasiraitojo rankoves. Jie renka pinigus ir [dovanas, kad turėtų] kuo „įtikti“ vokiečiams ar kitoms ne [laimėms...] Kaip gali vergas per šventes savo ponui neįteikti dovanos?

Kaip tarp žydų, taip ir tarp krikščionių: net gete jie per šventes dovanoja dovanas.

Rytoj 11 valandą ryto grupė pakviestų svečių turės progos pasigrožėti vadinamuoju plastiniu Vilniaus žemėlapiu. Iki šiol pabaigtos tik keturios dalys, miesto centras. Ši dovana pirmadienį bus nusiųsta Mureriui, o Mureris nusiųs ją Hingstui. Tikriausiai mes parašysime daugiau ir apie kitas dovanas.²¹

1942 m. gruodžio 20 d.

Šį rytą teatro salėje buvo parodyti pirmieji šeši Vilniaus žemėlapių lakštai. Iš viso žemėlapi turi sudaryti 40 lakštų. Šiuose lakštuose pavaizduoti tankiausiai apgyvendinti miesto kvartalai, tokie kaip Žvėrynas, Šnipiškės, Mickevičiaus gatvė, Antakalnis, Užupis, Didžioji gatvė, geto rajonas, Rasos, Naujininkai ir t. t.

Pradėdamas šių šešių lakštų demonstravimą Techninio skyriaus vedėjas, tarp visa kita, pasakė, jog prieš savaitę draugas Krukas minėjime „100 000 knygų“ „išreiškė mintį, kad getas yra bejėgis, kad tai, ką jis pasiekia, negali būti tobula – getas miręs“. Rodydamas į tuos šešis lakštus inžinierius Guchmanas sako, kad jis nesutinka su tokia mintimi; to įrodymas – žemėlapių sukūrimas...

Taigi žemėlapis įrodė, kad getas yra tobulas!..²²

1943 m. sausio 16 d.

Dėl planuojamo anksčiau minėtų dviejų maketų sudarymo šį vakarą 7 valandą PPV [*Plastiker plan Vilne* (Plastinis Vilniaus planas, jidiš k.)] pastate įvyko visų Techninio skyriaus inžinierių, viso PPV personalo susirinkimas; jame taip pat dalyvavo komendantai Gensas ir Muškatas, dailininkai Olkenicka ir Suckever. Pranešėjas H. Krukas kalbėjo apie tai, „kodėl maketai ir kodėl būtent tokie maketai“.

Pridedu pranešimą iš susirinkimo protokolo. [Pranešimo nėra]

Pasikeitus nuomonėmis, visi mus tikina, kad abu maketai pavyks geriau negu pirmasis – Vilniaus žemėlapis.²³

Icchoko (Iciko) Rudaševskio dienoraštis

1942 m. gruodžio 20 d.

Geto mokyklos šiandiena ėjo žiūrėti bareljefinio Vilniaus miesto žemėlapių, kuris gaminamas Vilniaus gete kaip dovana gebitskomisarui. Žemėlapis užims 20 m². Pats sunkiausias darbas jau padarytas. Tačiau tai, kas padaryta, iš tiesų tėra maža miesto dalis. Vis dėlto tai yra pati svarbiausia ir pati sunkiausia darbo dalis. Ant stalo po reflektorių priešais mus guli Vilniaus miesto centras. Ant gipso plokščių kiekvienas namas, kiekviena maža gatvelė čia pažymėta atsižvelgiant į nurodytą mastelį – 1 m = 2500. Viskas puikiai nuspalvinta, atlikta nepaprastai gražiu stiliumi. Vaikai spraudėsi pirmyn, kad pažiūrėtų į žemėlapi ir, žinoma, kiekvienas ieškojo savo namo, savo mažos gatvelės, iš kurios jis atėjo į getą. Inžinierius Guchmanas mums viską paaiškino: Vilija, Žalioji tiltas, Šnipiškės, o čia – katedra. Vaikai godžiai žvelgė į nuostabias kalnuotas mažas gatveles aplink Viliją ir Vilnelę, iš kurių jie buvo išvaryti. Bareljefinis Vilniaus žemėlapis yra neabejotinai didis meno kūrinys, kuriuo mes galime didžiuotis, nes jis nebuvo sukurtas už geto ribų. Tiek daug pastangų ir kantrybės įdėta į šį darbą, kiek tik tai žydas gali jų turėti šiais laikais. Kadangi tai yra mūsų darbas, mes galime neabejoti, kad išvysime gražias Vilniaus gatves ne tik žemėlapyje, bet ir tikrovėje.²⁴

Restauruotas Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/2) fragmentas.
Restauravo B. Kunkulienė 2013 ir 2015 m. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m. (6)

Marko Dvoržeckio liudijimas

1943 m. getas gavo nurodymą pristatyti Vilniaus ir jo apylinkių plastinį planą. Planas buvo didelis kaip kambarys ir susidėjo iš keturiasdešimt atskirų dalių. Plane buvo galima matyti kiekvieną Vilniaus namą, tarp jų ir atskirus geto [namus].

Šis nurodymas, prie kurio triūsė daug menininkų, inžinierių ir techninių darbuotojų, patraukė geto dėmesį, sukėlė mintį, kad kol plastinis planas nėra baigtas, plano kūrėjai nebus likviduoti...

Planas suteikė dešimtims žmonių kelių mėnesių galimybę išeiti iš geto turint oficialią dingstį matuoti gatves bei kiemus ir taip drabužius išmainyti į maisto produktus ir sustiprinti ryšius su pažįstamais krikščionimis.²⁵

Gabrielio Sedlio prisiminimai

Tuo metu gebitskomisarui buvo Hingstas, o jo pavaduotojas – Mureris. Mureris nusprendė padaryti Hingstui dovaną: plastinį Vilniaus miesto planą. Tai buvo architektūrinis maketas, tačiau toks didelis, kad jam panaudota per keturiasdešimt gipsinių plokščių, kurių matmenys buvo pusantro metro ir aštuoniasdešimt centimetrų. Mureris kreipėsi į žydų policijos vadą, kurio pavardė buvo Gensas, ir paklausė: „Ar padarysite tai?“ „Taip.“ Į tai Mureris atsakė: „Terminas toks ir toks,“ – jau nebeprisimenu, kiek tai buvo mėnesių. O atlyginimas turėjo būti toks: kažkokiuose sandėliuose buvo sučiupti žydai, vagiantys miltus. Jie su šeimomis buvo uždaryti Lukiškių kalėjime. Visi jie turėjo būti sušaudyti Paneriuose... Susitarimas buvo toks: jei pagaminsime maketą laiku, tai šie pasmerktieji bus paleisti, o jei nesusėsim, tuomet juos sušaudys.

Gensas sukvietė visus, kurie galėjo padėti, tarp jų du architektus: Smorgonskį, kuris studijavo dar Peterburge, ir Florą Rom, kuri baigė architektūrą Prahoje. Atsirado ir statybų inžinierius. Kiekvienas, kuris mokėjo piešti, atsidūrė toje grupėje. Aš taip pat. Mums nebuvo leidžiama fotografuoti, todėl gavome išimtinį leidimą vaikščioti po miestą ir eskizuoti bažnyčias, apskritai visus reikšmingesnius Vilniaus pastatus. Nežinojau tada, kad mūsų grupėje buvo pagrindinio narių, nes tai suteikė ypatingą progą išeiti iš geto ir palaikyti kontaktus. Vieną kartą ilgai dirbau prie maketo ir matau, kaip įeina į dirbtuvę Vilniaus geto policijos vadas Gensas, aukštas, labai išvaizdus vyras, vilkintis lietuvišku munduru. Paskui jį įeina Mureris ir gestapo vadas, visi su mundurais. Jų mundurai turėjo hipnotizuojamą poveikį. Tai buvo baisu. Tuo metu jau gerai mokėjau vokiškai. Jie priėjo prie manęs, mandagiai klausinėjo apie įvairius pastatus, o aš buvau toks susijaudinęs, kad sunkiai galėjau ką nors išleisti. Pastebėjau tada, kaip vienas iš SS-ininkų puikiu munduru ir pirštine iš elnio odos pamatė ant grindų medžio gabalėlį. Pakėlė jį, atidarė geležinės krosnelės duris ir įmetė jį į ugnį. Pasinaudojęs proga, nubėrė į krosnelę pelenus nuo popiroso, kad nesuteptų grindų. Matote, ponias, kokias smulkmenas prisimenu.

Pagal Vilniaus maketas buvo baigtas. Mureris norėjo, kad šis maketas būtų dovana Hingstui Kalėdų proga. Sninga. Išeina žydai iš geto, jų yra apie 80, nes plokščių buvo daugiau nei keturiasdešimt. Kiekvieną plokštę neša du žmonės, padėję ją ant kažkokio daikto, kuris buvo panašus į neštuvus. Ir taip einame per visą miestą iki pat gebitskomisariato, sukasi sniegės. Prieiname pagaliau prie pagrindinės būstinės. Vokiečiai vaikšto partiniais mundurais su svastikomis. Kabo milžiniškos vėliavos, Hitlerio portretai, ir mes ten įeiname aprintais drabužiais su geltonais lopais. Žinote, ponias, tai buvo visiškai nerealu.²⁶

Barucho Šubo prisiminimai

Iš 1995 metais spausdintų prisiminimų²⁷

Aš ir toliau vaikščiojau be darbo, o tai itin trikdė mano šeimą. Tai buvo pavojinga, tačiau dar pavojingiau buvo nueiti į darbo biržą gete, nesant registruoto jo gyventoju. Tai tarsi buvo tolygu savo noru šokti liūtui į nasrus. Netikėtai radau išeitį, susitikęs klasės draugą, su kuriuo anksčiau artimai nebendravau, nes abu priklausėme skirtingoms draugų kompanijoms. Tas draugas buvo Gabikas Sedlis, kuris anksčiau mokėsi lenkų gimnazijoje, ir tik 1939 m. pradžioje, kai ten ėmė stiprėti antisemitinės nuotaikos, perėjo į mūsų žydų gimnaziją. Jam nelengva buvo pritaipyti ir iki pat pabaigos Gabikas liko vienišas, atsiskyrėlis. Ir štai čia, gete, viskas apsigėrė. Gabi čia buvo gerai besiorientuojantis „senbuvis“, o aš sutrikęs ir „svetimas“. Jis pasisiūlė man pagelbėti. Gabi dirbo gete buvusiose dirbtuvėse, kuriose rengė Vilniaus miesto maketą. Darbas buvo vadinamas „geru“ ir net įdomiu. Gabikas žadėjo pamėginti ir mane ten įtaisyti. Laikydamosis duoto pažado, jis mane pristatė inžinieriui Guchmanui – vienam atsakingųjų už to projekto vykdymą.

Šis mane apklausė, kokių turiu techninių žinių, koks mano išsilavinimas. Po kelių rimtų apklausų ir reikalavimų nutarė mane priimti į darbą. Man atrodė, kad užteko jau vien to, kad pažinojau Gabiką Sedlį ir Sameką Wulcą, vyresnės licėjaus klasės mokinį, kad inžinierius Guchmanas būtų įtikintas.

Atėjau į darbą. Dirbtuvės buvo Rūdinkų gatvėje, realinės gimnazijos kieme, viršutiniame pastato aukšte. Lyginant su kitomis geto patalpomis, ten buvo labai erdvi.

Stalai buvo sustatyti eilėmis, o centre – vienas didelis stalas. Prie stalų dirbo apie 15 darbuotojų: jie braižė, piešė, lipdė ir dažė. Ant centre stovinčio stalo buvo padėta keista 100 x 60 cm dydžio forma-padėklas, kuriame buvo išlietas gipsas. Žmonės tą formą šveitė, dažė, lipdė prie jos medines detales. Buvo galima justi, kad jie džiaugiasi savo darbu. Parengti Vilniaus miesto maketą buvo nacių komisaro Murerio ir gal kažkieno iš Judenrato idėja, siekiant sukurti originalią dovaną gebitskomisarui, t. y. Vilniaus apygardos *komisarui Hingstui*. Normaliomis sąlygomis tokio maketo parengimas būtų labai daug kainavęs, bet čia, gete, dėl to nekilo jokių bėdų: geriausi architektai, menininkai ir technikai žydai, kuriems vis dar pasisėkė išvengti akcijų, visiškai nemokamai puikiai įvykdė šį sudėtingą projektą.

Vilniaus miesto maketas turėjo būti sudarytas iš 40 plokščių, kurių kiekvienos dydis turėjo siekti 100 x 60 cm, kad bendrai užimtų apie 25 kvadratinus metrus. Makete turėjo tiksliai atsispindėti visos miesto kalvos, upės, gatvės ir pastatai. Projekto įgyvendinimo procesas vyko taip: skulptorius ruošė formas iš molio, į kurias pylė gipso, šiaudų ir pjuvenų mišinį. Tiltai, bažnyčios ir kita buvo dažomi atitinkamomis spalvomis ir priklijuojami savo vietose makete. Panašumas į originalias miesto vietas buvo stulbinamas, viskas buvo matuojama, braižoma ir meniškai išraižoma medyje.

Ir aš užsikrėčiau jų entuziazmu. Žmonės tiesiog buvo patenkinti savo darbu, kad vis dar galėjo kurti tokiomis sunkiomis geto sąlygomis. Mane įrašė į technikų brigadą, kurios žmonės vaikščiojo po miestą ir piešė įvairius pastatus, atitinkančius jų matmenis, po to rengė medinius jų modelius masteliu, jei gerai pamenu, 1:2500. Nudažyti modeliai buvo klijuojami prie maketo. Technikų brigados privalumas buvo toks, kad jos nariai gavo gestapo leidimus vaikščioti bet kuriuo dienos metu po visą miestą be palydovų. Maža to, išskirtinis žydo, nešiojančio geltonus lopus ant nugaros ir krūtinės, stovinčio gatvėje ir braižančio svarbius pastatus ar tiltus, vaizdas siutino lietuvių ir vokiečių policininkus, kurie šiuo atveju neturėjo teisės mūsų skriausti. Gestapo leidimas ir darbo pažymėjimas kišenėje užtikrino mums saugumą.

Darbas buvo įdomus ir net skatinantis stengtis tobulėti. Kai baigdavome vieną plokštę, ir visi pastatai ir tiltai būdavo sukljuoti savo vietose, kai Vilija nusidažydavo mėlynai, o kalvos rudai, širdyje didžiudavausi mūsų kūrinium. Gestapininkai ir Judenrato atstovai stebėjo, kaip darbas vyksta. Jie dažnai lankydavosi dirbtuvėse ir net mums mėgino įteigti, kad tam tikra prasme visas tolesnis geto egzistavimas priklauso nuo mūsų pačių ir mūsų darbo sėkmės: jie negalės sunaikinti geto, kol nebus baigta mūsų rengiama dovana gebitskomisarui Hingstui!

Mureris svečiavosi pas mus nuolat. Paprastai būdavome įspėjami dėl jo vizitų ir jiems rengdavomės iš anksto. „Pasirodymui“ buvo būtina ideali tvarka, nušveisti stalai ir visiško nuolankumo atmosfera. Mureris ateidavo su savo palyda, drauge ateidavo ir Judenrato vadas Gensas bei kitų garbių žmonių. Mureris tardavo kelis teigiamai darbą vertinančius žodžius ir išeidavo, kaip atėjęs. Kol mus lankydavo, jo pagarsėjusio baisaus brutalumo nebuvo galima justi.

[...] Žiemą gete buvo surengta paroda, kurioje pristatyti keli maketo fragmentai. Daugybė žydų atėjo pasižiūrėti į savo miestą, taip tiksliai atkurtą makete. Sustoję aplink didelį stalą jie ilgesingai rodė pirštais į gatves ir namus, iš kurių buvo išvaryti. Kas čia nuostabaus? Vilniaus žydai laikė Vilnių savo miestu ne mažiau nei jų kaimynai lenkai. Ir vieni, ir kiti apsigyveno lietuviškame Vilniuje beveik tuo pačiu metu.

Iš šio leidinio autorės interviu su Baruchu Šubu 2015 m. liepos 12 d. Vilniuje²⁸

Plastinį Vilniaus planą kūrė 25–30 žmonių. Aš atsimečiau šešis. Vienas jų buvo Icka Mackevičius. Aš jį pažinojau. Jis buvo geto didvyris, priklausė Glazmano grupei. Jis išėjo iš geto su pirmąja partizanų grupe ir žuvo. Buvo geras vaikinys. Atsimečiau, jis sėdėdavo, dirbdavo ir labai

gražiai švilpavo – įvairias arijas, operas. Taip pat atsimečiau du brolius – Imką ir Danką Lubocčius. Jie taip pat buvo partizanai ir žuvo miške. Buvo ir mano labai geras draugas Sedlis. [...] Tai buvo ypatingas žmogus... Miške padirbinėdavo dokumentus visiems. Jis turėjo [gerą] ranką ir darė tokius tikslius mėlynus spaudus, kad jo padirbtų dokumentų buvo neįmanoma atskirti nuo tikrų. [...] Kas dar buvo?.. Wulcas. Jis išliko per karą, po karo studijavo technologijas ir kompiuterius, šiandien jis labai turtingas žmogus, gyvena Amerikoje. Nežinau, ar jis dar gyvas, nes buvo metais už mane vyresnis.²⁹ Mes kartu mokėmės licėjuje. Taip pat atsimečiau dailininkę, kuri dirbo prie šio maketo – tai Rachelė Suckever. Dar buvo moteris architektė, mūsų grupės vadovė – Flora Rom. Ji išgyveno, buvo lageryje, atvyko į Izraelį, ten ištekėjo. [...] Flora Rom buvo viso to širdis. Ji žinojo viską: kur ką ir kaip daryti, ką ir kaip piešti, spalvinti. Ji viską žinojo. Ji buvo ne tik architektė, bet ir turėjo gerą nuovoką, buvo labai protinga. Dar buvo inžinierius Guchmanas. Jis buvo viso to viršininkas. Bet Flora buvo architektė ir labai gerai suprato esmę, o jis buvo statybų inžinierius, tai ne taip viską [gerai žinojo]. Bet išėjo iš viso to labai gražūs dalykai.

Taigi aš nežinau, kaip baigėsi visa ši istorija, nes išėjau į mišką likus dviems savaitėms iki geto sunaikinimo. Neatsimečiau, ar iki to laiko buvo pabaigtos visos Plastinio Vilniaus plano plokštės, bet daugelis jų jau tikrai buvo baigtos. Atrodo, kad mes kalbėjome apie 42 plokštes. Teko girdėti, kad geto teatre ar kur kitur parodė Plastinį Vilniaus planą, kai jis buvo užbaigtas. Manau, maždaug paskutinėmis savaitėmis ar dienomis žmonės jau matė pabaigtą žemėlapi, kol dar [jis] nebuvo atiduotas vokiečiams. Žydai kalbėjo gete: „Nebaikite šio žemėlapio, nes kol jis nebus pabaigtas, nepaims mūsų į Panerius.“ Ir tai buvo tiesa... Mes juk irgi manėme, kad žemėlapis – tai pats svarbiausias dalykas, kad jeigu Hingstas gaus šį žemėlapi, tai jis mums bus geras... Žinot... O nieko iš to neišėjo... Tikrai istorija...

[...] Vieną kartą buvau atvykęs į muziejų. Mačiau kelias plokštes, gulinčias kažkur ant žemės, bet niekas nežinojo, kas tai yra ir ką su jomis daryti. Aš sakiau: „Juk žmonės šias plokštes gete darė, tai labai svarbu.“ Bet man atsakė, kad to nereikia, ir taip liko. Dabar aš sužinojau, kad jūs tai darote ir man tai labai gražu. Po karo aš kelis kartus domėjausi, bet nieko nesužinojau. Kažkas man tada sakė, kad tos plokštės kažkokiam vienuolyne, bet nežinojo kokiam, tik pasakė, kad vienuolyne. Jūs darote labai gražų darbą. Aš jau niekada nebesitikėjau, kad kas nors kada nors dar tai atliks.

Vytauto Landsbergio-Žemkalnio prisiminimai³⁰

Negaliu prisiminti to įvykio metų (1942–1943?). Kartą pas mane, į mano darbo kabinetą Sniadeckijų gatvėje, atėjo žydas iš geto su Dovydo žvaigžde. Pasivadinęs pagal profesiją architektu ir ašarodamas jis prašė duoti jam senamiesčio planą ir detales, kad galima būtų pagaminti maketą. Be burmistro pulk. Dabulevičiaus nurodymo aš neturėjau teisės atsiliipti į architekto iš geto prašymą, o jis pridūrė, kad minimas maketas – skiriamas kaip dovana Vilniaus gebitskomisarui H. Hingstui. To nepakako, bet atsižvelgdamas, kad žydams reikėjo senamiesčio duomenų, galvos judesiu parodžiau duris į gretimą gana didelį kambarį, kuriame dirbo rengdami Vilniaus miesto generalinį planą lenkų architektai. Štai jų vardai: Ježis Kobzakovskis, Zbyšekas Čechas, Espenhanas, Kazimieras Biševskis, Dumnickis, Dombrovskis, Janas Pekša, – ir lietuvis Juozas Kamarauskas. Konsultantu buvo lenkas architektūros istorijos profesorius Marijanas Moreliovskis. Lenkai padėjo [naujiems] Vilniaus senamiesčio maketo gamintojams.

Vieną niūrią dieną į mūsų Valdybą Sniadeckijų gatvėje be išankstinio pranešimo atvyko vokiečių valdininkas iš Gebitskomisariato ir pareikalavo su juo vykti į getą ir įvertinti darbą, kaip gaminamas senamiesčio maketas. Į getą keliavom vežėjo karieta. Vartų sargybinis toje geto dalyje (dabar Žemaičių g.³¹) atraportavo vokiečiui ir nuvedė mus į pastatą, kuriame, kažkokiam būte, būrelis žmonių darė maketą. Kiek jų buvo, sunku prisiminti, galbūt penki žmonės. Jų nepažinojau. Suvokiau, kad tai žydai architektai, kuriems vokiečių įsakymu atlikti tą užduotį.

Vokietis manęs paklausė, kaip vertinu jų darbą. Atsakyti buvo labai nelengva. Supratęs, kad pabaigus darbą gali baigtis ir pasmerktųjų gyvenimas, pasakiau, kad darbas turi būti tęsiamas. Atrodęs gerai [*v chorošom chodu*], bet turi būti tobulinamas, ištaisant trūkumus, nes tai atsakingas istorinis dalykas. Atrodė, kad tik laikas gali juos išgelbėti.

Vokietis kažką nurodė darbų vyresniajam ir parodęs man duris nusekė iš paskos į išėjimą. Ta pačia vežėjo karieta vokietis nuvežė mane į mano įstaigą Sniadeckių gatvėje ir, nė žodžio neprataręs apie apžiūros rezultatą, išsidangino.

Apie maketą gaminusiųjų likimą man neteko girdėti nei niūriomis Vilniaus fašistinės okupacijos dienomis, nei grįžus namo 1959 metais [ir vėl] Vilniuje. Maketo likučius prieš keletą metų mačiau liuteronų kirchės pastogėje ir apie to maketo istoriją pasakojau savo draugams architektams.

Vilnius, 1985 m. sausio 2 d.

Vladislovo Mikučiano prisiminimai³²

1945 m. vasario 5 d. buvau paskirtas Vilniaus miesto vyriausiuoju architektu. Vyriausiojo architekto būstinė tuomet buvo vykdomojo komiteto (dabar merijos) pastate, Gedimino pr. 9, kampinės pastato dalies trečiame aukšte ir užėmė du kambarius (60 ir 40 kvadratinį metrų). Skyriuje tada dirbo 16 žmonių, vadovaujami laikinai ėjusio vyriausiojo miesto architekto pareigas Kazimiero Biševskio (1908–1973). Kaip žinia, dalis architektų, dirbusių skyriuje ir rengusių miesto plano projektą, paliko Vilnių dar iki išlaisvinimo iš vokiečių okupacijos. Taip pasielgė ir Statybos valdybos vyriausiasis architektas V. Landsbergis-Žemkalnis, taip pat architektai V. Čechas, I. Dumnickas ir V. Espenhanas.³³

[...] ir nakties metu kabinetas virsdavo projektavimo dirbtuve. Beje, didesnę kabineto dalį užėmė centrinės miesto dalies 1:2500 mastelio, 20 x 25 x 0,70 dm maketas. Jis buvo padarytas iš gipso, tiksliai pakartojus esamą reljefą ir pastatus. Kartą paprasčiau Kaziko [Biševskio – A. N. R.] papasakoti šio maketo atsiradimo istoriją, kuri siejosi su vokiečių okupacija II pasaulinio karo metu. Kaip žinia, visus žydus vokiečiai suvarė į getą ir tik retais išimtiniais atvejais kai kuriems pasisekė pasislėpti pas gerus pažįstamus ar kur kitur. Tuo metu V. Landsbergis-Žemkalnis užėmė Magistrato vyr. statybininko postą ir palaikė gerus santykius su gebitskomisarų. Kartą jis pateikė pastarajam pasiūlymą pagaminti centrinės Vilniaus miesto dalies maketą. Sutikimas buvo gautas. Nutarta, kad maketą gamins žydai iš geto, tarp kurių buvo ir reikalingų specialistų, tarp jų ir architektų. Tačiau pastatų apmatavimams reikėjo daug žmonių. Vis dėlto V. Landsbergiui pasisekė įtikinti vokiečių valdininką, kad šiems darbams iš geto būtų išleidžiami visi darbingi žydai (be senių ir vaikų). Buvo suformuotos brigados ir pradėti maketo paruošiamieji darbai. Taigi šį darbą atliekantys žydai turėjo galimybę bendrauti su miestiečiais, o dalis jų netgi sugebėjo susirasti priebėgas. Darbai vyko gana lėtai. Landsbergis teisinosi darbų sudėtingumu. Galiausiai maketas buvo pagamintas, dalimis perneštas ir sumontuotas gebitskomisarų kabinete, Baltojoje salėje (priimamajame) – dabartinėje Prezidentūroje. Buvo padėkota už atliktą darbą ir duotas įsakymas žydus, dirbusius prie maketo, sušaudyti. Įsakymas buvo įvykdytas. Tarp sušaudytųjų buvo keletas architektų. Aukos atgulė Aukštuosiuose Paneriuose.

Keletas žodžių apie tolesnį maketo likimą. Mano kabinete maketas prastovėjo apie dvejus metus. Kadangi ten buvo gana sausas oras, kai kurių pastatų maketai atsiklijavo. Maketas šiek tiek nukentėjo mūsų persikėlimo į kitą pastatą (Gedimino g. 35) metu. Oficialiu žydų muziejaus prašymu (tuomet jis užėmė dalį Kraštotyros muziejaus patalpų Trakų g. 2) maketas buvo jiems ir perduotas. Perėmęs maketą, muziejus jį šiek tiek restauravo. Aš siūliau padėti maketą po stikliniu gaubtu, idant apsaugojus nuo dulkių ir kitokio neigiamo poveikio. Buvo pažadėta šį darbą atlikti, bet, matyt, taip ir liko pažadu. [...] ³⁴

PLASTINIO VILNIAUS PLANO AUTORIAI

Grigorijus (Griša) Guchmanas (1892–1943/44)

G. Guchmano parašas,
1942 m. liepos 10 d. (13)

Gimė 1892 m. balandžio 1 d.³⁵ Prieš karą gyveno Vilniuje, Kaštonų g. 3.³⁶ G. Guchmanas buvo statybų inžinierius, Vilniaus prekybos ir amatų rūmų narys, šių rūmų Lentpjuvių gaminių sekcijos vadovas. 1931 ir 1932 m. Vilniaus prekybos ir amatų rūmai publikavo kelis G. Guchmano referatus medienos pramonės temomis.³⁷ 1933–1934 m. Anglijos ir Lenkijos spaudoje pasirodė žinutės apie tai, kad Vilniaus prekybos ir amatų rūmai delegavo G. Guchmaną į Angliją, Belgiją, Prancūziją ir Olandiją siekiant suaktyvinti medienos eksportą iš Vilniaus krašto į Vakarų Europą.³⁸

Okupacijos metais G. Guchmanas buvo įkalintas Vilniaus gete. 1941 m. rugsėjo 7 d. tapo naujai įsteigto Judenrato (Žydų tarybos) nariu. Kaip nurodo Y. Aradas ir M. Balberiškis, Guchmanas norėjo atsisakyti šio posto, bet Fridui pavyko jį prikalbinti, užtikrinant, kad jis turės spręsti tik išimtinai techninius dalykus, juolab kad Judenratui reikia tokios pakraipos žmogaus, techninio specialisto.³⁹ Iki tol G. Guchmanas nepriklausė kokiai nors vienai partijai, nors jam ir buvo artimos Bundo tendencijos. G. Guchmanas Vilniaus gete vadovavo Butų ir Techniniam skyriams. Krukas savo dienoraštyje jį vadina ir Geto dirbtuvių viršininku.⁴⁰ Nuo 1942 m. gruodžio, sujungus iki tol gete atskirai veikusius Techninį ir Dirbtuvių skyrius į Geto pramonės skyrių, G. Guchmanas buvo paskirtas šio skyriaus vadovu.⁴¹ Guchmanas priklausė ir gete veikusiai Inžinierių sąjungai. 1942 m. Vilniaus gete su šeima jis gyveno Arklių g. 3.⁴²

H. Krukas apibūdina Grigorijų Guchmaną kaip padorų ir sąžiningą žmogų.⁴³ Architektė Flora Rom savo prisiminimuose rašo: „Mano viršininkas buvo inžinierius Guchmanas. Mes dirbome kartu ir tarp mūsų buvo abipusis supratimas.“⁴⁴ Drauge jie vykdė ne vieną projektą. Pavyzdžiui, geto sporto aikštelės projektavimas ir įrengimas Strašūno g. 6 kieme: 1942 m. liepos 10 d. G. Guchmanas drauge su šią aikštelę suprojektavusia Flora Rom pasirašė sporto aikštelės perdavimo Sporto skyriui aktą⁴⁵ ir pasakė kalbą aikštelės atidarymo iškilnėse. Kaip mini H. Krukas, „aikštelės dovanotojas Guchmanas kalbėjo Techninio skyriaus vardu.“⁴⁶ Kitas didelis bendras inžinieriaus G. Guchmano ir architektės Floros Rom projektas buvo Plastinio Vilniaus plano kūrimas. Kaip nurodo B. Šubas, Guchmanas buvo vienas atsakingųjų už to projekto vykdymą. Guchmanas subūrė komandą, rūpinosi, kad dirbantys prie Plastinio Vilniaus plano turėtų šiam darbui reikiamos kompetencijos, kad darbas vyktų sklandžiai ir būtų atliktas laiku. Jis su pasididžiavimu pristatė pirmuosius šio didelio ir atsakingo darbo rezultatus – pirmąsias šešias bareljefines plokštes – Vilniaus geto teatro salėje 1942 m. gruodžio 20 d. ir komentavo susirinkusiesiems kartografinį Vilniaus žemėlapią vaizdą.

1943 metų rudenį, naciams likviduojant getą, Grigorijus Guchmanas buvo deportuotas į koncentracijos stovyklą. Nužudytas apie 1943–1944 m. Narvos koncentracijos stovykloje.

Flora Rom-Aizman (1914–1979)⁴⁷

Flora Rom-Aizman,
XX a. antra pusė (14)

Gimė 1914 m. sausio 1 d. Studijavo architektūrą Prahoje. Prasidėjus karui buvo uždaryta į Vilniaus getą. 1942 m. gyveno Pylimo g. 46-3. Flora Rom Vilniaus gete buvo aktyvi visuomenės veikėja, Inžinierių sąjungos narė, dalyvavo kultūrinėje veikloje, dirbo Techniniame skyriuje, buvo Geto pramonės skyriaus Projektų biuro vadovė,⁴⁸ gete steigiamo muziejaus komiteto narė,⁴⁹ 1943 m. sausio pradžioje gete paskelbto meninio konkurso žiuri narė.⁵⁰ Ji dalyvavo ir 1943 m. kovo 28 d. geto teatre atidarytoje meno parodoje. Kaip mini Lucy Dawidowich, šioje parodoje „architektė Flora Rom parodė savo pačios dizaino sukurtų biuro baldų miniatiūras.“⁵¹

Flora Rom pasižymėjo ypatingą globėjiška veikla ir stipriu charakteriu. Dirbdama Techniniame skyriuje ji rūpinosi jaunuoliais stengdamasi padėti jiems išgyventi, suteikdama darbo vietas. Savo veiklą Vilniaus gete, Techniniame skyriuje Flora Rom prisimena taip: „Aš pradėjau žvalgytis ir stebėti, kas aplink mane vyksta. Duonos kažkaip prasimanydavau, bet argi to pakanka? Ar galima sėdėti ramiai ir nieko nedaryti tuo metu, kai žmonės prievartaujami, anksčiau ar vėliau pasmerkiami sunaikinimui, kai iš tų, kurie nedirba gete, atimama teisė egzistuoti ir jie išsiunčiami į Panerius. Aš supratau, kad mano pati svarbiausia užduotis yra darbo vietų kūrimas, ir kartu su kitais nutarėme šioje srityje padaryti tiek, kiek galime. Kadangi buvau Techninio padalinio vadovė, man teko didesnė atsakomybė. Vieną dieną man į rankas pateko knyga apie keramikos gamybos procesą. Tai buvo pirmosiomis dienomis, kai buvau paskirta į direktorės pareigas. Ir aš puoliau ją [studijuoti]. Mes pastatėme krosnį ir įvairius skirtingus prietaisus. Ir štai yra tinkama vieta dirbti. Aš kreipiausi ir paprašiau, kad man duotų mokinių ir jaunų darbuotojų. Mane nusiuntė pas mokyklos direktorių, kuris man skyrė pameistrių – 14–15 metų mokinių. Labai greitai man pavyko šią veiklą išplėtoti (1942–1943 m.). Pastatai ir kiti objektai, kuriuos aš projektavau ir inicijavau jų statybą, buvo skirti visų pirma tam, kad palengvintų materialinį ir dvasinį geto gyventojų gyvenimą uždarumo ir persekiojimo sąlygomis nuolatinės mirties grėsmės šešėlyje. Svarbiausi jų buvo sporto aikštelė, kavinė, dezinfekavimo įranga, jaunimo klubas, įvairios dirbtuvės, teatras, pagalba menininkams, tarp jų ir jauniems, organizuojant parodas ir kt. Mūsų skyrius parengė dirbtuvėse gaminamų daiktų modelius tuo tikslu, kad palengvintų gamybą ir pardavimą iki geto likvidavimo, ir tai didino šansus išlošti laiko ir likti gyviems. Ką reiškia „išlošti laiko“? Tai reiškia duoti vilties inkarą, už kurio gali laikytis tas, kuris dar trokšta gyventi. Kas žino, gal staiga karas baigsis ir mums palengvės. Ir vėl pradės gyventi žydai kaip visi kiti žmonės žemėje.“⁵²

Tarsi patvirtindamas Floros prisiminimus 1942 m. gruodžio 14 d. H. Krukas savo dienoraštyje rašo: „Labai aktyviai [Geto pramonės] skyriuje veikia projektų biuras, vadovaujamas inžinierės ponios Rom. Jis užverstas darbais. Braižomi įvairiausi užsakymai baldams, žaislams, rašymo priemonėms ir t. t. Beveik visi užsakymai yra iš už geto ribų.“⁵³

Vienas svarbių Floros Rom pasiekimų Vilniaus gete buvo ir jos darbas prie Plastinio Vilniaus plano, vadovavimas jo sukūrimui ir parengimui. Neatsitiktinai Gabrielis Sedlis mini būtent ją drauge su žymiu Vilniaus architektu Smorgonskiu, į kuriuos visų pirma kreipėsi Gensas, gavęs užsakymą sukurti bareljefinį Vilniaus žemėlapi. Neatsitiktinai ir Baruchas Šubas Florą Rom su pasididžiavimu ir pagarba apibūdino taip: „Ji buvo viso to širdis. Ji buvo mūsų grupės vadovė“. Taigi vadovaudama Barucho minimai jaunimo grupei, dirbusiai prie Plastinio Vilniaus plano, Flora liko ištikima savo gyvenimo Vilniaus gete, o vėliau ir koncentracijų stovyklose, kredo – visomis išgalėmis padėti jaunimui išgyventi.

Likvidavus Vilniaus getą Flora Rom buvo deportuota į koncentracijos ir naikinimo stovyklas, kuriose ji tęsė savo globėjišką veiklą. Po savo sparnu ji priglaudė ne vieną jauną merginą ir padėjo išgyventi nežmoniškoms sąlygomis, rūpinosi jomis, padėjo materialiai, palaikė dvasiškai ir šitaip išgelbėjo jas nuo mirties.⁵⁴

Išgyvenusi Holokaustą, 1946 m. Flora Rom atvyko gyventi į Erec Izraelį. Baruchas Šubas taip pat išsigelbėjo ir atvykęs į Erec Izraelį vėl susitiko Florą. Kaip jis pasakojo, Izraelyje Flora ištekejė, bet vaikų, atrodo, neturėjo. Flora Rom mirė Izraelyje 1979 m. gruodžio 30 d.

Ichokas (Izaokas, Aizikas) Smorgonskis (1889–1943/44)

Gimė 1889 m.⁵⁵ Prieš karą gyveno Vilniuje, Žygimantų g. 22.⁵⁶ Studijavo architektūrą Sankt Peterburge. Žinomas tarpukario Vilniaus architektas, projektavęs daugiausia modernius racionalizmo stiliistikos gyvenamuosius namus. Vilniuje išlikę keletas jo suprojektuotų namų. Antai 1938 m. Smorgonskio suprojektuotas gyvenamasis namas Kalinausko g. 3/Rožių al. 1, kurį architektūros tyrinėtojai apibūdina kaip vieną gražiausių Vilniaus tarpukario gyvenamųjų namų, arba 1939 m. gyvenamasis namas Žvėryne, Mickevičiaus g. 17 – vienas brandžiausių jo racionalizmo krypties pastatų.⁵⁷ Panašia modernistine stiliстика pasižymi gyvenamieji namai Moniuškos g. 24 (1936–1937), Traidenio g. 26 (1936–1937), drauge su J. Borowskiu projektuoti namai Pamėnkalnio g. 32 ir Pamėnkalnio g. 34 (1937–1938). Tarpukariu Vilniuje Smorgonskis plėtojo ir visuomeninę veiklą, buvo organizacijos *Hilf durch arbet* (Pagalba per darbą, jidiš k.) valdybos narys.⁵⁸

Naciams okupavus Vilnių Ichokas Smorgonskis buvo uždarytas į Vilniaus getą. Jo brolis, taip pat žymus Vilniaus architektas, buvo sušaudytas 1941 m. Paneriuose.⁵⁹ 1942 m. Vilniaus gete Ichokas Smorgonskis su žmona ir dukra gyveno Straušino g. 11-7. Smorgonskis buvo geto pirties, įsikūrusios Rūdinkų g. 6, direktorius⁶⁰, dalyvavo kultūrinėje veikloje. Kaip byloja H. Kruko 1942 m. gruodžio 31 d. įrašas, Smorgonskis drauge su F. Rom ir Rabinovičiumi turėjo būti 1943 m. pirmosiomis sausio dienomis paskelbto tapybos konkurso žiuri nariai.⁶¹ G. Sedlis prisimena, kad Smorgonskis buvo svarbus architektas, kurį drauge su architektė Flora Rom pasikvietė J. Gensas, gavęs nurodymą sukurti Plastinį Vilniaus planą. Labai tikėtina, kad būtent Ichokas Smorgonskis, būdamas patyręs Vilniaus architektas ir turėjęs pažinčių tarp savo tarpukario kolegų, Vilniaus architektų, rūpinosi, kaip gauti ir galiausiai gavo Vilniaus žemėlapi, kuriuo vadovaujantis būtų galima įvykdyti Plastinio Vilniaus plano užsakymą. Galima spėti, kad būtent jis buvo tas Landsbergio-Žemkalnio prisiminimuose nurodytas „žydą iš geto su Dovydo žvaigžde, pasivadinęs pagal profesiją architektu“, atėjęs pas tuo metu Vilniaus senamiesčio generalinį planą rengusius architektus, buvusius savo kolegas, prašyti Vilniaus žemėlapio...

Likviduojant Vilniaus getą 1943 m. Ichokas Smorgonskis buvo išvežtas į koncentracijos stovyklas. Nužudytas Kivioli 1 koncentracijos stovykloje Estijoje tarp 1943 ir 1944 m.⁶²

Liza Daiches (1914–1944)

Gimė 1914 m.⁶³ Vaikystėje su šeima atvyko į Vilnių. Gyveno Šv. Stepono g. 15.⁶⁴ Jos tėvas, turtingas odų pirklys, Hiršas Daichesas buvo išsilavinęs žmogus, domėjosi teatru, muzika. Kaip mini S. Atamukas, „Daicheso namai greitai tapo vienu iš centrų, kur rinkosi žydų meninė savi-veikla.“⁶⁵ Lizos Daiches jaunesnioji sesuo, „stebuklingas vaikas“, Mirelė (Mirjam, Musia) Daiches buvo žymi Vilniaus šokėja ir publikos numylėtinė, kurios talentą Daichesų namuose, esant jai dar visai mažytei, atrado žydų teatro įkūrėja Ester Rochl Kaminska. Tokioje kultūrinėje aplinkoje išaugusi Liza Daiches taip pat buvo linkusi į menus. Ji drauge su būriu bendraminčių uoliai dalyvavo žydų marionėčių teatro „Maidim“ (Išdaigininkai), įkurto Vilniuje 1933 m., veikloje, kūrė puikias lėles. Liza prabangiai apipavidalindavo knygų viršelius. Kaip mini Šmerelis Kačerginskis, Liza apipavidalino ir jo „monografiją apie Chaimą Gradę, kurios mediniuose viršeliuose įvairiausiomis spalvomis inkrustavo *Jung Vilne* emblemą ir knygos pavadinimą.“⁶⁶

Okupacijos metais Liza su šeima buvo uždaryta Vilniaus gete, 1942 m. gyveno Ligoninės g. 13-3. Gete ji ir toliau puoselėjo savo pašaukimą menui. Anot Kačerginskio, meninius gebėjimus Vilniaus gete jaunoji menininkė „ypač atskleidė kurdama didžiulį Vilniaus plastinį planą, kurį budelis Mureris Judenrate nurodė pagaminti, kad galėtų jį padovanoti gimtadienio proga savo viršininkui – Vilniaus apskrities viršininkui Hingstui. Lizai Daiches kuriant maketą patikėjo pačius preciziškiausius darbus, tokius kaip tikslių miniatiūrinių architektūriškai komplikuočių Vilniaus bažnyčių statinių, midrašų pastatų ir kt. gaminimą⁶⁷.

Likviduojant Vilniaus getą, Liza su seserimi Mirele buvo išsiųstos į Estiją, jų mama – į Treblinką. Iš Estijos Liza buvo išsiųsta į Vokietiją ir likus savaitei iki išlaisvinimo buvo sušaudyta. Jos sesuo Mirelė išsigelbėjo.⁶⁸

Judelis Mutas (1915–1944)

Judelis Mutas, iki 1941 m. (15)

Gimė 1915⁶⁹ Vilniuje. Nuo vaikystės Judelį traukė menai, dailė, skulptūra. Jis tapo skulptoriumi, įsiliejo į 1933 m. įkurto Vilniaus žydų marionečių teatro „Maidim“ (Išdaigininkai) kolektyvą, buvo lėlių pagal dailininko Benciono Michtomo projektus techninis direktorius⁷⁰, kūrė lėles spektakliams.

Naciams okupavus Vilnių Judelis Mutas pateko į Vilniaus getą, 1942 m. drauge su žmona Chana ir su 1942-aisiais gimusiu mažuoju sūneliu Šaja gyveno Mėsinių g. 9. Vilniaus gete Judelis kartu su kitais dailininkais kūrė dekoracijas geto teatro vaidinimams, tapė, kūrė skulptūras. H. Krukas, aprašydamas 1943 m. kovo 28 d. geto teatro vestibulyje atidarytą parodą, mini, kad „Judelis Mutas eksponuoja čia geriausius savo darbus: piešinius, paveikslus ir dvi skulptūras.“⁷¹ Š. Kačerginskis nurodo, kad Judelis Mutas dalyvavo ir kuriant Plastinį Vilniaus planą.⁷²

Likvidavus Vilniaus getą, Judelis Mutas deportuotas į Kloogos koncentracijos stovyklą Estijoje. Kaip prisimena Mendelis Balberišskis⁷³, Mutas buvo tylus inteligentiškas žmogus. Koncentracijos stovykloje jis įgijo portretų tapytojo statusą, už naciams nutaptus paveikslus jis gaudavo maisto, turėjo dirbtuvę, kurios durys visada buvo atviros ir kitiems kaliniams, čia užbėgdavusiems pasišildyti ir pailsėti. Judelis Mutas buvo nužudytas Kloogoje 1944 m. rugsėjo 19 d.⁷⁴

Uma (Fania, Fata, Uta) Olkenicka-Lerer (1899–1943/44)

Gimė 1899 m.⁷⁵ Vilniuje. Baigė Vilniuje gimnaziją, mokėsi dailės. Vėliau studijavo menus Maskvoje, Berlyne ir Miunchene. Daugiausia kūrė aliejinės tapybos, akvarelės ir grafikos technikomis. Dalyvavo 1924 m. Žydų dailės puoselėjimo draugijos parodoje Varšuvoje. Tais pačiais metais po studijų grįžusi į Vilnių dėstė piešimą ir rankdarbius žydų mokyklose, buvo talentinga, populiari ir vaikų mylima mokytoja. Prieš karą Uma aktyviai dalyvavo Vilniuje rengiamose meno parodose (pvz., 1925 m. amatų ir dailės parodoje, 1930–1931 m. Vilniaus dailininkų ir skulptorių parodoje Syrkinų bibliotekoje, 1931 m. žydų dailininkų parodoje). Nuo 1928 m. Uma Olkenicka dirbo Žydų mokslo institute (JIVO) Vilniuje, drauge su savo vyru, filologu ir tautosakininku Moise Lereriu. Ji projektavo instituto leidinių viršelius⁷⁶, sukūrė pasaulyje plačiai žinomą JIVO emblemą,⁷⁷ buvo JIVO teatro muziejaus, pavadinto Esteros Rachelės Kaminskos vardu, direktorė, teatro dailininkė.

Okupacijos metais Uma Olkenicka buvo įkalinta Vilniaus gete, 1942 m. gyveno Arklių g. 3. Vilniaus gete Olkenicka entuziastingai dalyvavo kultūriniame gyvenime, buvo geto teatro kolektyvo narė, kūrė dekoracijas spektakliams, plakatus gete vykusiems renginiams.

Antai H. Krukas mini, kad Olkenicka drauge su dailininke R. Suckever sukūrė didelį meninį plakatą 1943 m. gegužės 1-osios dienos minėjimui.⁷⁸ Drauge su Vilniaus geto inteligentų grupe Olkenicka dirbo vadinamojoje „popierinėje brigadoje“, pavaldžioje Rozenbergo operatyviam štabui, ir rūšiavo įvairius JIVO archyvo dokumentus. Šį darbą nuo 1942 m. kovo Umą Olkenicką drauge su poetu Abromu Suckeveriu pasikvietė dirbti H. Krukas.⁷⁹ Rūšiuodama JIVO pastate surinktas knygas, rankraščius, dokumentus ir dailės kūrinius ši brigada stengėsi kuo daugiau jų paslėpti ir išgelbėti.

Uma Olkenicka dalyvavo rengiant Plastinį Vilniaus planą. Apie tai rašo Kačerginskis.⁸⁰ Ši faktą patvirtinanti užuomina aptinkama ir H. Kruko dienoraštyje, 1943 m. sausio 16 d. įrašė, nurodantį, kad PPV (*Plastiker Plan Vilne*) pastate įvyko Techninio skyriaus inžinierių, viso PPV personalo susirinkimas, kuriame tarp kitų dalyvavo ir dailininkė Olkenicka.⁸¹

Kaip prisimena Kačerginskis, likviduojant Vilniaus getą „Uma su savo motina buvo išvartytos į selekcijos punktą Subačiaus g. 20. Kadangi Umą norėjo atskirti nuo jos motinos, kuri buvo pasiųsta kairėn [t. y. mirti], Uma taip pat nuėjo kairėn nenorėdama palikti savo motinos. Jų tolesnis kelias buvo Treblinka.“⁸²

Rachelė (Rachel, Rochl, Roza) Suckever-Ušajeva (1904–1943/44)

Rachelė Suckever, iki 1941 m. (16)

Gimė 1904 m.⁸³ Smurgainyse (dab. Baltarusija), turėjo jaunesnę seserį Chają. Nuo 1915 m., kai ši šeima buvo perkelta į Rusijos gilumą, gyveno Sibire. 1922 m. atvyko į Vilnių.⁸⁴ Vilniuje Rachelė baigė žydų gimnaziją, Vilniaus dailininkų draugijos Piešimo mokykloje įgijo dailės pagrindų, tapo laisvąja klausytoja Stepono Batoro universiteto Dailės fakultete. Kaip nurodo Kačerginskis, Rachelė dailę studijavo ir Paryžiuje.⁸⁵ 1928 m. išvykusi į Niujorką uždarbiauti, laisvalaikiu piešė Niujorko vaizdus, gyvenimo scenas. Grįžusi į Vilnių 1930 m. iki 1933-ųjų tęsė dailės studijas Liudomiro Slendzinskio tapybos studijoje Stepono Batoro universitete. R. Suckever kūrė peizažus, portretus, natūrmortus, žanrines kompozicijas tapybos ir grafikos technikomis.

R. Suckever priklausė Vilniaus žydų dailininkų draugijai, buvo 1929 m. Vilniuje susikūrusios žydų literatų ir menininkų grupės *Jung Vilne* (Jaunasis Vilnius) narė. Sukūrė viršelių ir iliustracijų šios grupės literatų kūriniams⁸⁶, kostiumus Leizerio Volfo knygos *Švarce perl* (*Juodieji perlai*) teatralizuotam pristatymui Vilniaus konservatorijoje. Rachelė aktyviai dalyvavo dailės parodose: 1930 m. gruodį–1931 m. vasarį Vilniaus dailininkų parodoje Syrkinų bibliotekoje, 1933 m. ir 1935 m. – kino teatro „Eden“ patalpose, kuriose ketvirtitojo dešimtmečio viduryje savo darbus eksponavo ir kiti *Jung Vilne* grupės nariai,⁸⁷ 1935 m. Stepono Batoro universiteto studentų parodoje, tais pačiais metais JIVO suvažiavimo proga surengtoje pasaulio žydų dailės parodoje. 1938 m. Rachelė surengė asmeninę kūrybos parodą Vilniuje, Prekybos ir amatų rūmuose. 1939 m. dalyvavo jubiliejinėje Žydų dailininkų sąjungos parodoje Varšuvoje,⁸⁸ 1940-aisiais dalyvavo rengiant žydų dailininkų darbų parodą.

Naciams okupavus Vilnių, Rachelė su šeima buvo uždaryta Vilniaus gete, 1942 m. gyveno Dysnos gatvėje. Kaip mini Kačerginskis, „gete Suckever buvo juodadarbė vokiečių miesto komendantūroje ir dažnai duonos dar užsidirbdavo piešdama vokiečių nacių portretus“. Nepaisant sunkaus darbo Vilniaus gete Rachelė aktyviai dalyvavo kultūriniame gyvenime, geto teatro veikloje, kūrė spektaklių dekoracijas, piešė geto gyventojų portretus. Geto teatro žmonių portretus eksponavo 1943 m. sausio 15 d. geto teatre šio teatro vienerių veiklos metinių proga. Rachelė dalyvavo 1943 m. pradžioje gete vykusiame meniniame konkurse ir Tapybos konkurso žiuri sprendimu buvo premijuota už tapybos darbą – vyro portretą.⁸⁹ Suckever savo kūrybą pristatė 1943 m. kovo 28 d. geto teatro vestibulyje surengtoje meno parodoje ir nuspelnė tokio įrašo šią parodą aprašiusio H. Kruko dienoraštyje: „Nuostabi tapytoja Suckever – puiki jos tapyba aliejiniais dažais ir akvarelės.“⁹⁰

Kaip nurodo Kačerginskis, Rachelei „kilo idėja slapčia švenčiamai Gegužės 1-ajai (1943 m.), kuri vyko pavadinimu „Pavasaris žydų literatūroje“, nupiešti drobėje gelėtą spalvotą „Gegužę“ pavidalu alyvų, kurios turėjo reikšti, kad šiandien yra Gegužės 1-oji.“⁹¹ H. Krukas šį įvykį aprašė taip: „Dar prieš prasidedant minėjimui visa salė žinojo, kad gete buvo Gegužės 1-osios demonstracija. Salėje ant „Rytų sienos“ kabo didelis meninis plakatas (Umos ir Suc.) darbas, papuoštas popierinėmis gegužės gėlėmis. Užrašas: „Pavasaris gete“. Mirtinoje tyloje ir įtemptoje atmosferoje draugas K[rukas] paskelbė vakaro pradžią. [...] Praėjus kelioms dienoms žmonės gete vis dar kalbėjo apie pavykusį minėjimą, kuris buvo įdomus ir padrašinantis.“⁹² Rachelė Suckever buvo ir viena Plastinio Vilniaus plano kūrėjų. Šį faktą nurodo H. Krukas, Š. Kačerginskis ir B. Šubas.⁹³

Likviduojant Vilniaus getą, Rachelė Suckever, kaip ir jos draugė Uma Olkenicka, sąmoningai pasirinko savo šeimos likimą – „pasuko į kairę“, į Treblinkos naikinimo stovyklą – mirti drauge su tėvais ir jaunesniąja seserimi.⁹⁴

Baruchas Šubas (g. 1924)

Baruchas Šubas,
XX a. vid. (17)

Gimė 1924 m. Vilniuje Chabad Liubavič chasidų šeimoje. Prieš karą su šeima, mama Riva, tėvu Jozefu, seserimis Cipora, Rachele ir broliuku Šmuliku, gyveno Vilniuje, Sodų g. Tėvai turėjo popieriaus verslą, aprūpino popieriumi aplinkinius štetlus⁹⁵. Vilniuje gyveno ir visa didelė Barucho giminė – seneliai, tetos, dėdės ir daugybė pusbrolių, pusseserių. Kaip prisimena Baruchas, „Mūsų šeima buvo didelė ir nieko joje netrūko, gyvenome ramų ir harmoningą gyvenimą“. „Šeštadieniais su visa šeima eidavome lankyti senelių, mamos tėvų, ir didelės jos giminės, gyvenusios Šnipiškėse. Kadangi būdavo Šabatas ir važiuoti negalėdavome, tai eidavome ilgai ir tokį patį kelią grįždavome atgal. Kai lankėme senelius, tai kartu su jais meldavomės Šnipiškių sinagogoje, kuri buvo priešais senelio namą.“⁹⁶ Būdamas mažas Baruchas lankė chederį, jį bai-

gęs, studijavo Chabad Liubavič chasidų ješivoje. Mokėsi Vilniaus Ch. Epšteino ir I. Špaizerio gimnazijoje, aukštojoje technikos mokykloje studijavo mechaninę inžineriją.

Gyvenimas buvo puikus iki 1941 m. birželio, kai Vilnių okupavo vokiečiai. Laimingas, idiliškas gyvenimas staiga dingo. Žydai buvo masiškai žudomi Paneriuose, o tie, kurie išgyveno, 1941 m. rugsėjo pradžioje buvo uždaryti gete. Baruchas atsimeina, kaip tėvas visus suruošė, kiekvienas turėjo leidimą pasiimti po vieną lagaminą, bet visi stengėsi pasiimti visko kuo daugiau. Vaikai norėjo išsinešti suvenyrus ir knygas, bet tėvas paaiškino, kad neįmanoma visko išsinešti, ir jie galiausiai pasiėmė tik šiltų drabužių ir maisto⁹⁷. Iki 1942 m. didžioji dalis gausios Barucho giminės ir daugybė draugų buvo nužudyti. Barucho tėvai matė, kaip žudo visus, vieną po kito, ir suprato, kad gete stikliumi pradėjęs dirbti tėvas, gavęs „geltonąjį leidimą“, privalės registruoti tik du vaikus iš keturių. Tėvai nutarė pasilikti mažuosius ir išgelbėti vyresnius – Baruchą ir Ciporą, kuriems padėjo pabėgti į Radaškovičių miestelį Baltarusijoje. 1942 m. kovo 11 d. Radaškovičių miestelio žydai taip pat buvo išžudyti, drauge su kitais 840 žmonių žuvo ir 19-metė Barucho sesuo Cipora. Baruchui pavyko išsigelbėti ir 1942-ųjų birželį grįžti į Vilniaus getą.⁹⁸ Kurį laiką Baruchas neturėjo darbo, o tai gete buvo pražūtinga. Jis negalėjo eiti į darbo biržą, nes nebuvo registruotas Vilniaus geto gyventojas. Baruchui padėjo jo draugas, buvęs vyresnių gimnazijos klasių mokinys Gabrielis (Gabikas) Sedlis. Jis pasiūlė padėti Baruchui įsidarbinti Plastinio Vilniaus plano kūrimo grupėje. Praėjęs nuodugnę šio projekto vadovo G. Guchmano patikrinimą, Baruchas buvo priimtas į darbą. Jis pateko į Floros Rom vadovaujamą jaunimo grupę, kuri gavo leidimus vaikščioti po miestą, kad galėtų piešti Vilniaus pastatus, o grįžus į darbo vietą, juos išdrožti iš medžio. Kaip prisiminė Baruchas, vaikščiojant po Vilnių ir pašant įvairias vietas, jį labiausiai traukė Žalioji tiltas ir Šnipiškės – vietos, kuriose jis lankėsi laimingos vaikystės ir jaunystės metais,

kur gyveno jo seneliai ir daugybė tuo metu jau nužudytų giminaičių. Atlikdamas oficialų Plastinio Vilniaus plano darbą, Baruchas drauge su keliais kitais draugais iš savo vadovų gavo ir kitą užduotį – slapta nuo vokiečių parengti Šulhoifo (Sinagogų kiemo) maketą, kuris turėjo įamžinti Vilniaus Didžiosios sinagogos ir kitų sinagogų atminimą. Šulhoifo maketo gamybą jie turėjo laikyti didelėje paslapyje, o tai nebuvo lengva, nes vokiečiai galėjo bet kada ateiti patikrinti jų darbą. Nepaisant didelio slaptumo dalis Šulhoifą vaizdavusių medinių modelių buvo eksponuoti geto teatre surengtoje parodoje. Šubas prisimena: „Mane nustebino ir suerzino organizatorių kvailumas. Mūsų, darbuotojų, prašė saugoti paslaptį, o patys dabar atvirai vidury dienos išeksponavo mūsų kūrinį.“⁹⁹

Darbas prie Plastinio Vilniaus plano, suteikęs galimybę gana laisvai vaikščioti po miestą, padėjo Baruchui įgyvendinti ir vieną svarbiausių jo siekių – prisidėti prie geto pagrindžio ir partizanų. Kaip prisiminė Baruchas, pagrindininkai nenorėjo jo priimti, nes jis nebuvo gete nuo pat pradžių ir nebuvo jokios organizacijos narys, o tai reišė, kad toks žmogus galėjo būti šnipas. Baruchas susirado bendramintį draugą, ir jie „įsteigė dviejų pagrindį“. Jie nutarė įsigyti ginklų. Baruchui pasisekė, kad dirbdamas Plastinio Vilniaus plano grupėje turėjo galimybę nevaržomas vaikščioti po miestą, užmegzti nelegalių ryšių ir rasti būdų gauti pinigų. Nors visa tai buvo labai pavojinga, bet draugams pagaliau pasisekė surinkti auksinių rublių carinėmis monetomis ir įsigyti du pistoletus. Įsigijus ginklų, jų padėtis radikaliai pasikeitė ir jiems buvo leista įsiliesti į pagrindininkų gretas.¹⁰⁰ 1943 m. rugsėjo pradžioje, likus dviems savaitėms iki Vilniaus geto likvidavimo, Baruchas su Vilniaus geto pagrindžio grupe pasitraukė į miškus pas partizanus. Sugrįžęs į Vilnių 1944 m. liepą sužinojo, kad visa jo šeima išžudyta – mama su seserimi ir mažuoju broliuku Paneriuose, o tėvas prieš pat pasitraukiant vokiečiams iš Vilniaus – HKP darbo stovykloje. Ten Baruchas rado savo tėvo palaikus. „Tai buvo siaubingas momentas. Eini tarp kūnų, kurie guli vienas šalia kito, ir staiga pamatai savo tėvą. Mano tėvas laikė rankoje suspaudęs laiškėlį, kuriame jidiš kalba buvo parašyta: „Jeigu kas nors pamatys mano sūnų, tepasako jam, kad jis atkeršytų.“¹⁰¹

1945 m. Baruchas Šubas atvyko į Erec Izraelį ir įsiliėjo į organizacijos *Hagana* veiklą, Izraelio Nepriklausomybės karo metu tarnavo techniku oro pajėgose. Po kelerių metų pradėjo dirbti EL AL oro linijų bendrovėje, tapo vyriausiuoju skrydžių inžinieriumi.

Prisimindamas prieš daugelį metų Vilniuje savo nužudyto tėvo delne rastą žinutę Baruchas Šubas sako: „Aš esu Partizanų, pagrindžio kovotojų ir geto sukilėlių organizacijos Izraelyje pirmininkas, Išgyvenusiujų Holokaustą organizacijų centro Izraelyje valdybos narys, užsienio organizacijų narys, aš dalyvauju kongresuose ir paskaitose, skirtose antisemitizmo ir Holokausto neigimo temoms. Turiu žmoną, kuri išgyveno Holokaustą. Ji vienintelė išgyvenusi iš savo visos šeimos. Aš tikrai manau, kad tai ir yra mano šeimos kerštas: jie nužudė visą mano šeimą ir Nelės. Jie norėjo nužudyti ir mus. Vis dėlto mes sugebėjome sukurti naują žydišką šeimą Izraelyje, ir aš tuo didžiuojuosi.“¹⁰² Baruchas Šubas turi du sūnus ir aštuonis anūkus.

Baruchas Šubas kelis kartus lankėsi Vilniuje. Jis gerai prisiminė Plastinį Vilniaus planą, kurį drauge su kitais gamino Vilniaus gete. Mums pavyko susitikti Vilniuje, Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje, 2015 m. liepos 12 d. ir pasikalbėti. Tą dieną Baruchas po daugelio metų pamatė kadais Vilniaus gete kurto Plastinio Vilniaus plano fragmentus ir žiūrėdamas į išlikusią per stebuklą plokštę su galbūt jo paties išdrožinėtais nameliais ir preciziškai pavaizduotomis Šnipiškių gatvelėmis, kuriomis jis vaikščiojo savo jaunystės metais lankydamasis pas ten gyvenusius senelius ir gimines, papasakojo savo istoriją.

Gabrielis Sedlis (1924–2003)

Gabrielis Sedlis,
iki 1941 m. (18)

Gimė 1924 m.¹⁰³ sausio 1 d. Vilniuje Anos ir Elijo Sedlių šeimoje, turėjo vyresnįjį brolių Aleksandrą. Nuo 1934 m. šeima gyveno Teatro g. 4.¹⁰⁴ Gabrielio tėvas Elisas Sedlis buvo žinomas Vilniaus gydytojas, dirbo žydų ligoninėje, nuo 1938 m. buvo šios ligoninės vyriausiasis gydytojas. Iki 1939 m. Gabrielis mokėsi lenkų gimnazijoje, vėliau dėl sustiprėjusio antisemitizmo¹⁰⁵ perėjo į žydų Ch. Epšteino ir I. Špaizerio gimnaziją. Jis lankė dailės mokyklą, norėjo tapti dailininku.

Kai 1941 m. vasarą Vokietijai okupavus Vilnių prasidėjo sistemingas Vilniaus žydų žudymas, Sedlių šeima kurį laiką liko nepaliesta, kol 1941 m. rugsėjį drauge su visais kitais Vilniaus žydais buvo įkalinti Vilniaus gete. Laimė, žydų ligoninė, kurioje Elisas Sedlis dirbo, buvusi Ligoninės g. 3, atsidūrė geto teritorijoje, ir Sedlių šeima galėjo ten apsigyventi. Sedlis viename interviu yra sakęs:

„Kai 1941 m. buvo įsteigtas getas, galima buvo į jį einant pasiimti tik tai, ką galėjai panešti. Mano tėvas buvo geto žydų ligoninės vyriausiasis gydytojas. Jis buvo pasinėręs į kasdienį darbą, bet jis niekada neplanavo, kaip išgelbėti savo šeimą. Kad ir kas nutiktų kitiems žydams, tenutinka ir mums. Toks buvo daugelio intelektualų požiūris.“¹⁰⁶

Būdamas talentingas jaunas menininkas Gabrielis Sedlis savo meninius gabumus atskleidė dalyvaudamas kultūriname geto gyvenime: tapė, kūrė grafikos darbus, dalyvavo gete rengiamuose meniniuose konkursuose ir parodose. Jis laimėjo antrąją prizą gete surengtame tapybos konkurse.¹⁰⁷ H. Krukas užsimena, kad 1943 m. kovo 28 d. Vilniaus geto teatro vestibulyje surengtoje meno parodoje buvo eksponuojami „Sedlio popieriniai plakatai, reklamuojantys geto amatus ir verslus.“¹⁰⁸ Kultūrinės veiklos reikšmę Vilniaus gete Sedlis apibūdina taip: „Tomis dienomis šie dalykai palaikė mūsų gyvastį. Vienas siaubingiausių dalykų be to, kad gali būti nužudytas, buvo žmogaus orumo sutrypimas, todėl kultūrinė veikla buvo labai svarbi.“¹⁰⁹

Gabrielis Sedlis dalyvavo geto teatro veikloje, kūrė scenines dekoracijas. Savo interviu Sedlis yra minėjęs, kad geto teatro sukūrimo idėja priklausė Jakovui Gensui, kuris sumanė šitaip išgelbėti menininkus: aprūpino juos darbu ir suteikė jiems tokio paties lygmens dokumentus kaip ir kvalifikuotiems darbininkams. Taigi scenos dekoracijų rengimas Gabrieliui buvo ne tik meninės saviraiškos būdas, bet ir išgyventi padedantis darbas greta kito įprasto darbo, kurį jis dirbo gete. Meniniai gabumai Vilniaus gete Gabrieliui padėjo dar ne vieną kartą: 1942-aisiais jis buvo priimtas ir į kitą Genso suorganizuotą darbą – į komandą, rengusią Plastinį Vilniaus planą. Gabrielis Sedlis drauge su kitais šioje grupėje buvusiais žmonėmis gavo išimtinį leidimą išeiti už geto ribų, vaikščioti po miestą ir eskizuoti Vilniaus pastatus. „Nežinojau tada, kad mūsų grupėje buvo pagrindiniai narių, nes tai suteikė ypatingą progą išeiti iš geto ir palaikyti kontaktus,“ – pasakojo Sedlis 1992 m. duodamas interviu Renatai Gorczyńskiej.¹¹⁰ Tad galimas dalykas, kad darbas Plastinio Vilniaus plano komandoje prisidėjo prie Gabrielio svajonės – įsilieti į geto pagrindį – išsipildymo. Vis dėlto svarbiausias dalykas, suteikęs jam tokią galimybę, buvo jo išskirtiniai dailininko gabumai. Kaip mini Sedlis, buvo tik trys būdai patekti į geto pasipriešinimo kovotojų gretas: arba priklausyti politinei jaunimo organizacijai, arba turėti ginklą, arba gauti tam tikrą įvertinimą. „Aš nepriklausiau jokiai jaunimo organizacijai, neturėjau ginklo. Bet aš siaubingai norėjau prisidėti. Mano vienintelis įvertinimas buvo piešimas, ir šis gebėjimas pasirodė labai naudingas.“¹¹¹ Pagrindžiui reikėjo menininko su išskirtiniais grafiko gabumais, galinčio ranka nupiešti atspaudus, kuriais būtų žymimi padirbti pasai. Gabrielis meistriškai padirbinėjo mėlynus atspaudus, ir jo padirbtų pasų buvo neįmanoma atskirti nuo tikrų. Šitaip 1943-ųjų vasarą Sedlis buvo priimtas į FPO (*Fareinikte partizaner organizacije*; Jungtinė partizanų organizacija, jidiš k.). Prieš likviduojant getą Gabrieliui pavyko išeiti iš geto į miškus su grupele pagrindininkų. Gabrielio Sedlio mama buvo nužudyta, tėvas ir brolis išsigelbėjo. Elisas, Gabrielis ir Aleksandras Sedliai paminėti žydų, gyvenusių 1944 m. Vilniuje, sąrašuose.¹¹²

Po karo Gabrielis Sedlis kurį laiką ir toliau dirbo su FPO vadu Aba Kovneriu, padėjo organizuoti *Bricha* judėjimą, kurio misija buvo žydų repatriacija į Palestiną. Vėliau Sedlis išvyko į Ameriką, kur tapo garsiu architektu, sukūrė šeimą, turėjo du vaikus. Gabrielis Sedlis mirė 2003 m. vasarį. Sedlio artimieji jį apibūdino kaip šiltą, išmintingą, didžiai reiklų žmogų, turėjusį subtilų humoro jausmą.¹¹³

1992 m. su Gabrieliu Sedliu bendravusi, jo prisiminimus ir pasakojimą apie Plastinį Vilniaus planą užrašiusi rašytoja, literatūros kritikė Renata Gorczyńska¹¹⁴ 2015 m. su Valskybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus dailininke Aleksandra Jacovskyte pasidalijo savo kadaise patirtais įspūdžiais: „Gabrielis Sedlis, harvardietis ir architektas, daugelį metų buvo mano amžinatilsio vyro, taip pat architekto, vyresnysis kolega. Jis man labai patiko, ir aš jį žavėjau. Aš vis dar prisimenu tą vakarą jo bute, kuris atrodė kaip perkeltas iš Vilniaus. Jis turėjo daug Vilniaus autorių paveikslų, skulptūrų, knygų, suvenyrų. Ir, be to, jis kalbėjo su vilnietišku akcentu, panašiai kaip Milošas.“¹¹⁵

Samuelis (Samekas, vėliau Stanley) Wulcas (1921–2015)

Samuelis (Stanley)
Wulcas (19)

Gimė 1921 m. Vilniuje Henios ir Rafaelio Wulcų šeimoje. Prieš karą gyveno Didžiojoje g. 30.¹¹⁶ Turėjo seserį Haliną ir brolių Aleksandrą. Mokėsi Ch. Epšteino ir I. Špaizerio gimnazijoje.¹¹⁷

Naciams okupavus Vilnių ir prasidėjus masinėms Vilniaus žydų žudynėms, jau 1941 m. Samuelis neteko mamos, sesers ir mažojo broliuko. Kilus akcijoms Vilniaus gete per vieną žydų gaudynių reidų paskutinę akimirką mamai pavyko išgelbėti Samuelį pasislėpti pastogėje ir šitaip jį išgelbėti. Apie tas siaubingas dienas Stanley Wulcas pasakoja filme *Vilniaus partizanai*: „Tarp stogo ir sienos buvo tuščia erdvė. Mano mama reikalavo, kad aš eičiau ir ten pasislėpčiau. Aš prieštaravau, sakiau, kad „neisiu, kol jūs neisite“, bet mama atsakė: „Tu man nurodinėji, tiesiog eik“. Taigi aš nuėjau. Girdėjau, kaip vokiečiai atėjo į pastogę, vaikščiojo ten atgal, ieškojo ir tarė: „Čia nieko nėra“. Kai išėjau iš slėptuvės, pamaciau, kad juos paėmė vokiečiai. [...] Tai buvo labai siaubinga patirtis. Man tada buvo apie

17 metų. Aš žinojau, kad jie kalėjime ir kad bus ten dar galbūt kokias dvi dienas. Taigi buvo tik dvi dienos, per kurias aš būčiau galėjęs juos išgelbėti, jeigu tik būčiau žinojęs kaip... Jeigu tik būčiau turėjęs įtakos... Ir dvi dienas aš tik vaikščiojau kaip apsvaigęs, kaip slogiame sapne, stengdamasis surasti ką nors ir desperatiškai bandydamas pabusti iš šios būsenos, panašios į sunkų miegą, negalėdamas patikėti, kad tai tiesa.“¹¹⁸ Samuelio mamą, seserį ir brolių sušaudė Paneriuose. Samuelis Wulcas Vilniaus gete pasiliko vienas. Galbūt su juo buvo ir tėvas, nes Jad Vašem archyvo duomenimis jis išgyveno Holokaustą.¹¹⁹ Vis dėlto 1942 m. gyventojų sąrašuose tarp Vilniaus geto gyventojų jo tėvo pavardė neregistruojama – minima vienintelio Samuelio Wulco pavardė. Tuomet jis gyveno Dysnos gatvėje.¹²⁰

Nenuostabu, kad meninės prigimties ir drauge į techniką linkęs Samuelis Wulcas Vilniaus gete pateko į Plastinį Vilniaus planą rengusių architektų, inžinierių ir menininkų gretas. Paaiškėjo, kad S. Wulcas kūrė vieną iš keturių išlikusių, Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje saugomų plokščių, kurioje pavaizduota geležinkelio stotis, Naujininkai ir Rasų priemiestis. Apie tai byloja 2015 m. po išsamių tyrimų restauravimo metu atrasta S. Wulco signatūra nugarinėje šios plokštės pusėje.

Kaip ir keletui kitų Plastinį Vilniaus planą rengusių jaunuolių, Samueliui pavyko įsilieti į geto pagrindininkų gretas. Pasitraukęs iš Vilniaus geto, jis dalyvavo partizaninėje kovoje su nacijs ir taip išgyveno karą.

1946 m. Samuelis Wulcas atvyko į Palestiną.¹²¹ Gavęs stipendiją, studijavo Italijoje, Turine, kur susitiko savo būsimą žmoną. Kaip prisimena S. Wulco sūnus, į Ameriką tėvas atvyko 1947 m. „su 5 doleriais kišenėje išsiveržti į naują gyvenimą“.¹²² Amerikoje jis tapo žinomas Stanley S. Wulco vardu.

Virdžinijos politechnikos institute ir Valstybiniame universitete Stanley S. Wulcas apsigynė bakalaurą ir magistro inžinerijos laipsnius, vėliau pats dėstė inžineriją Niujorko universitete. Kaip inžinierius jis suvaidino svarbų vaidmenį plėtojant Amerikos kosmoso ir aviacijos pramonę. Jis išsprendė daugybę inžinerinių problemų, gavo patentus aeronautikos, kosminių kelionių, garso technologijų, elektronikos ir medicinos srityse. Būdamas verslininkas ir išradėjas, S. Wulcas įkūrė kelias dideles firmas, susijusias su kosmoso, aviacijos, medicinos įrenginių pramone. Savo paskutinį – chirurginių įrenginių – patentą jis įgijo drauge su sūnumi, žymiu plastinės chirurgijos specialistu Allanu 2010 m.¹²³

Stanley S. Wulcas buvo meno mylėtojas, renesansinio meno kolekcininkas, mėgo fotografiją, tapybą, skulptūrą ir muziką. Jis pats gamino smuikus, tapė, fotografavo. Būdamas vidutinio amžiaus S. Wulcas studijavo dailiuosius menus Pensilvanijos universitete. XX a. 9-ajame dešimtmetyje Stanley Wulcas atsiskleidė kaip originalus savitos stilistikos fotografas. Savo darbuose jis naudojo senųjų renesanso ir baroko tapybos replikas, meistriškai manipuliudamas šviesa ir forma. Stanley Wulco fotografijos, eksponuotos Witkin galerijoje Niujorke (Witkin Gallery, 1981, 1983 m. balandį) susilaukė puikių recenzijų¹²⁴, jo darbus recenzavo *The New York Times* ir *Connoisseur magazine*. Įdomu tai, kad savo pirmąjį fotoaparataus *Leica* S. Wulcas įsigijo dar 1942 m. Vilniuje dalyvaudamas pasipriešinimo judėjime.¹²⁵

Pastaraisiais metais Stanley S. Wulcas su šeima gyveno Jamison'e, Pensilvanijoje. Mirė 2015 m. rugpjūčio 27 d.

Icchokas (Izaokas, Icka, Izia) Mackevičius (1920–1943)

Icchokas (Izia) Mackevičius, iki 1941 m. (20)

Gimė 1920 m. balandžio 2 d.¹²⁶ Danieliaus ir Mašos Mackevičių šeimoje, turėjo jaunesniąją seserį Mirą. 1941 m. šeima buvo uždaryta Vilniaus gete. Icka Mackevičius buvo aktyvus 1942 m. sausį Vilniaus gete įkurtos kovinės organizacijos FPO (*Fareinikte partizaner organizacije*; Jungtinė partizanų organizacija, jidiš k.) narys. Kaip savo prisiminimuose nurodo Rachilė Margolis, buvusi Vilniaus geto pagrindininkė, Ickos Mackevičiaus kambarys Strašūno g. 15 namo bute, kuriame jis gyveno drauge su tėvais, seserimi, pussesere ir teta, buvo konspiracinė FPO narių susirinkimų vieta, į kurią jie rinkdavosi prisidengdami inscenizuotomis vestuvėmis. Pasak Rachilės, „Kambarys buvo didelis su dviem langais į Strašūno gatvę. [...] Visi rinkosi tarsi į vestuves. Už stalo ilgi suolai, visi pažįstami [...] Jaunuoliai siūlo naujus kovos metodus: vogti ginklus iš Burbiškių sandėlių, dirbtuvėse gaminti šaltuosius ginklus. Reikia susprogdinti ešeloną – tai Izia Mackevičius, pats kovingiausias ir uoliausias, pateikia savo pasiūlymą.“¹²⁷

Ickai Mackevičiui pavyko įgyvendinti savo svajonę: jis kartu su draugu Moše Brauze ir jaunute mergina Vitka Kempner įėjo į istoriją kaip tie, kurie sugebėjo gyvendami Vilniaus gete vieną 1942-ųjų naktį išnešti iš geto didžiulę savadarbę Borucho Goldšteino gete pagamintą miną, nugabenti ją 15 kilometrų už geto ribų ir sėkmingai susprogdinti vokiečių traukinį, gabenusį ginklus ir kareivius.¹²⁸

Vokiečiams tada net į galvą neatėjo, kad traukinį susprogdino žydai iš geto. Aba Koveris užsimena, kad po sprogimo spaudoje pasirodė žinutės, jog traukinį susprogdino lietuvių pagrindininkai, o lenkai tvirtino, kad tai jie. Niekas net neįsivaizdavo, kad tai padarė mergina ir du vaikinai iš Vilniaus geto.¹²⁹

Mackevičius Vilniaus gete dirbo Vilniaus plastinio plano rengimo grupėje. Kaip atsimena Baruchas Šubas, dirbdamas Icka labai gražiai švilpavo įvairias arijas ir operas. Mackevičiaus draugams Icka išliko atmintyje kaip geras, drąsus, tvirtas ir temperamentingas žmogus, kaip geto didvyris.¹³⁰

Mackevičius drauge su FPO vadovų ir aktyvistų grupe, susidėjusia iš maždaug trisdešimties žmonių, išėjo iš Vilniaus geto 1943 m. liepos 24 d. „Grupę pavadino „Leono grupe“, Vitenbergo atminimui, nes tai buvo jo pagrindinė pravardė. Jie buvo gerai ginkluoti. [...] Išėjo apsimitę darbo brigada, siunčiama į Naująją Vilnią, t. y. į rytus nuo Vilniaus. Ant rūbų buvo geltonos žvaigždės, grupę lydėjo „brigadininkas“, ginklai buvo paslėpti.“¹³¹ Maždaug tuo metu Ickas Mackevičius žuvo.

Emanuelis (Ima, Imka; 1922–1944.06) ir

Danielis (Dania, Danka) (1920–1943.12.31) Lubockiai

Emanuelis (Imka) Lubockis, 1939 m. (21)

Danielis Lubockis, iki 1941 m. (22)

Danielis gimė 1920 m., Emanuelis – 1922 m.¹³² Jų tėvas Boruchas Lubockis buvo žinomas Vilniaus pedagogas¹³³, kaip ir dėdė Davidas, kuris, be to, aktyviai bendradarbiavo su JIVO.¹³⁴ Broliai Lubockiai su šeima gyveno Vilniuje. Kaip prisimena buvusi Emanuelio klasės draugė, vėliau geto pagrindžio bei partizaninio pasipriešinimo bendražygė Fania Brancovskaja¹³⁵, iki karo jie „gyveno netoli Kotrynos bažnyčios, Moniuškos paminklo – skersgatvyje, kuris veda į Šv. Ignoto gatvę, name su balkonu (Benediktinių g. 2 – A. N. R.). [...] Pamenu, praeidavau pro ten, šalia jų balkono, ir Imka sakydavo: „Mačiau tave prabėgančią.“ Aš greitai lakstydavau.“ Imka, arba Ima, – taip draugai vadino Emanuelį, o jo brolių Danielį – Danką. Tokiais vardais juos savo prisiminimuose vadina Fania Brancovskaja, Rachilė Margolis ir Abromas Suckeveris. Imka ir Danką mokėsi Sofijos Gurevič gimnazijoje, buvusioje Aguonų g. 5, kuri ketvirtajame dešimtmetyje buvo reorganizuota į septynmetę bendrojo lavinimo žydų mokyklą. Baigę šią mokyklą, jie perėjo į Vilniaus žydų realinę gimnaziją, buvusią Rūdninkų g. 6. Piešimą ir rankdarbius jiems dėstė žymus dailininkas Jakovas Šeras. Kaip prisimena Fania, „Mes darėme rankdarbius iš medžio (pjaustinėjome, poliravome, gaminome įvairius objektus), stiklo, siuvome, kasmet rengėme mūsų darbų parodas.“¹³⁶ Galbūt tai, kad jų mokytojas buvo toks dailininkas kaip Jakovas Šeras, prisidėjo prie Imkos Lubockio polinkio į menus. Fania atsimena, kad „Imka labai gražiai drožinėjo iš medžio. Pamenu, mokykloje iki karo jis padarė tokią pypkę su keturiais (o gal trimis) atvaizdais iš šonų – Marksu, Engelsu, Leninu, ir dar gal kas ketvirtas buvo (o gal tik trys).“¹³⁷

Vilnių okupavus naciams, Lubockių šeima buvo uždaryta Vilniaus gete. Kaip prisimena B. Šubas, Imka ir Danką dalyvavo kuriant Plastinį Vilniaus planą. Imkos indėlių į šį darbą patvirtina ir F. Brancovskaja: „Žinau tik tiek (tiesa, ne šimtu procentų), kad mano draugas Imka, su kuriuo aš mokiausi vienoje klasėje, dalyvavo Plastinio Vilniaus plano [kūrimo] darbe,“ ir priduria dar vieną labai įdomų faktą: „Vilniaus geto emblema, susidedanti iš hebrajiškų raidžių VG (*Vilner geto*) – tai taip pat Imkos Lubockio darbas.“¹³⁸

Taigi prieš pat karą Vilniaus realinę gimnaziją baigusiems broliams Imkai ir Dankai po kelerių metų buvo lemta vėl sugrįžti į savo senosios mokyklos pastatą Rūdninkų g. 6, kur dailės, drožinėjimo bei kitų menų juos mokė dailininkas Jakovas Šeras, ir panaudoti tada įgytus gebėjimus bei įgūdžius gaminant Plastinį Vilniaus planą. Mat gimnazijos patalpose

Rūdninkų g. 6 geto laikais buvo įsikūręs Judenratas ir dalis geto dirbtuvių. Kaip minima įvairiuose šaltiniuose, būtent ten buvo kuriamas ir Plastinis Vilniaus planas. Fania Brancovskaja pasakoja, kad prieš karą mokyklos kieme buvo dirbtuvės. „Taigi gal tos dirbtuvės buvo panaudotos ir maketo gamybai.“¹³⁹

Vilniaus gete broliai Lubockiai įsiliejo į geto pogrindininkų veiklą, buvo FPO (Jungtinės partizanų organizacijos) nariai. Į istoriją Imka ir Danka Lubockiai įėjo kaip narsūs Vilniaus geto ir partizaninio judėjimo kovotojai. Abromas Suckeveris savo prisiminimuose apie Vilniaus geto ir partizaninio judėjimo kovotojus rašo: „Tebūna paminėti vardai dviejų brolių – Danios ir Imos Lubockių, Borucho Lubockio sūnų. Per kovas gete Dania pateko į fašistų rankas. Dešimt dienų jį tardė ir kankino gestape. Iš ten jis prašė gete buvusių tėvų atsiųsti jam nuodų. Aš atsimenu, kaip visiškai palūžęs mokytojas Lubockis atėjo pas mane patarimo, kaip elgtis. Jo žmona buvo už tai, kad sūnui perduotų nuodus, kad jis nekenėtų kankinamas. Bet tėvas negalėjo ryžtis savo rankomis nunuodyti savo sūnaus. Praėjo keletas dienų ir Dania pasirodė gete. Kai jį vedė įvykdyti mirties nuosprendį, jaunajam kovotojui pavyko pabėgti. Gete jį patikimai paslėpė. Bet neilgai džiaugėsi tėvai. Likviduojant getą juos sučiupo Kitelis. Danka pavyko pasprukti ir prasigauti pas partizanus į mišką. Ten jis susitiko savo brolių Imą, kuris su partizanų grupe išsigelbėjo išeidamas iš geto per kanalizacijos vamzdžius. Dania tapo būrio „Už pergalę“ trečiosios grupės vadu, pasižymėjo ypatinga narsa. Jis degė keršto troškimu, tiesiog negalėjo nusėdėti vietoje ir nuolatos ėjo vykdyti užduočių. 1943 m. gruodžio gale Dania, sužinojęs, kad vienoje gyvenvietėje pasirodė svarbus gestapo agentas, nutarė, kad su grupe partizanų turi jį sučiupti. Kai jie apsupo namą, kuriame buvo užsibarikadavęs naxis, staiga pasigirdo šūvis ir Dania nukrito. Sunkiai sužeistą jį parnešė į stovyklą ir ten jis mirė.“

Tą pačią dieną su grupe partizanų iš įnirtingo mūšio sugrįžo Ima. Kaip tik tada, kai stovykloje laidojo jo brolių. Berniukas pasirėmė savo šautuvu, stovėjo ant šviežiai iškas-to smėlio ir karštos ašaros byrėjo į kapą. Po kurio laiko Ima su partizanų grupe išvyko naikinti priešų telegrafo linijos. Pasirodė, kad vienas stulpas buvo užminuotas. Pasigirdo sprogimas ir Ima drauge su keliais kovotojais buvo tiesiog sudraskytas į gabalus. Abu broliai amžiams nurimo gūdžioje Rūdninkų girioje.“¹⁴⁰

Suckeveris užsimena, kad Danka žuvo gruodžio gale, o Fania Brancovskaja atsimena ir konkrečią Dankos žūties datą: „Tai juk tokia įsimintina data – 1943 m. gruodžio 31 d. – Naujųjų metų išvakarės.“ Kaip savo prisiminimuose rašo kita Danielio draugė ir bendražygė Rachilė Margolis, „Danką, vykdant užduotį, klaidingai palaikę priešų, atsitiktinai nušovė patys partizanai.“¹⁴¹

Ima Lubockis, pasak Fanios, žuvo daug vėliau nei brolis – maždaug 1944 m. birželį: „Imka žuvo jau po gegužės, nes pamenu, jau buvo šilta. Jis buvo kitame būryje nei aš, bet jis pas mus ateidavo. Žinau, kad jų grupė susprogdino transformatorinę, bet vokiečiai ją atstatė ir užminavo. Todėl Imka su draugais buvo priversti antrą kartą eiti atlikti tos pačios užduoties ir ten žuvo.“¹⁴² Danka ir Imka giliai įsirėžė draugų ir bendražygių atmintyje: „Štai jis [Imka] prieš mane. Jis daug aukštesnis už Danką ir jo veidas toks mielas, visas jis „mūsiškis“, senas draugas“.¹⁴³

Emanuelis Šeinkeris (1923–1943/44)

Gimė 1923 birželio 22 d. Gyveno Vilniuje. Emanuelio mama buvo žinoma prieškario Vilniaus akių gydytoja Brocha Šeinker-Ginzburg, paminėta Lenkijos gydytojų sąrašė¹⁴⁴, kuria me nurodomas jos gyvenamosios vietos arba kabineto adresas – Želigovskio g. 10. Galima daryti prielaidą, kad jau pirmaisiais nacių okupacijos metais Emanuelis neteko kitų šeimos narių, nes sprendžiant iš 1942 m. gyventojų sąrašų, Vilniaus gete Emanuelis Šeinkeris gyveno tik su mama – Ligoninės g. 9-7. Šiuose sąrašuose nurodoma Emanuelio Šeinkerio profesija – „stalius-modelistas“.¹⁴⁵ Galima manyti, kad laisvėje Emanuelis buvo jaunas dailininkas ar skulptorius, o Vilniaus gete dėl savo tinkamos kvalifikacijos buvo pasikviestas gaminti Plastinį Vilniaus planą. JIVO archyve Niujorke saugomame 1942 m. lapkričio 17 d. dokumente, kuriame prašoma E. Šeinkerį atleisti nuo jam iki tol priskirtų darbų, kad galėtų dirbti prie plastinio Vilniaus plano, rašoma: „Atsižvelgiant į pono srities komisaro įsakymą geto dirbtuvėse gaminamas plastinis Vilniaus miesto planas. Šiam darbui įvykdyti reikalingi tam tikri specialistai, būtent dailininkai ir skulptoriai [plastikai], kurie dirba mieste. Dailininkas Šeinker Emanuel, pažymėjimo Nr. 33 301, tarnauja Heinricho Tobaščio [Tobačš?] *Kw-werk d. Lw 119/I* darbo vietoje. Mes prašome nurodytąjį paleisti iš jo tarnybos kasdien 12 val. per pietus, kad jis likusią dienos dalį galėtų skirti miesto plano gamybai“¹⁴⁶. Deja, nieko daugiau apie šį jaunąjį menininką kol kas rasti nepavyko. Veikiausiai jis žuvo drauge su kitais Vilniaus geto gyventojais.

Berelis (Borisas) Rozentalis (1903–1943/44)

Gimė 1903 m. birželio 18 d. Pagal 1942 m. gyventojų surašymo duomenis, Vilniaus gete Strašūno g. 12-4 Berelis Rozentalis gyveno drauge su žmona Sara ir sūnum Izaku; nurodomas Berelio amatas – rinkėjas.¹⁴⁷ Pagal JIVO archyve Niujorke saugomą 1942 m. lapkričio 17 d. Vilniaus geto dokumentą, B. Šeinkeris buvo vienas Plastinio Vilniaus plano autorių. Šiame dokumente, kuriuo Vilniaus geto administracijos Darbo skyrius kreipiasi į Žydų darbininkų prie Vilniaus srities [...] brigadininkų tarybos pirmininką D. Kaplan-Kaplanskį, rašoma: „Atsižvelgiant į pono srities komisaro įsakymą geto dirbtuvėse gaminamas plastinis Vilniaus miesto planas. Šiam darbui įvykdyti reikalingi tam tikri specialistai, ir mes prašome Jūsų ponui vadui ir Jūsų tarybos vadovui perduoti prašymą siekiant [šio tikslo] laikinai (apie 2 mėnesius) atleisti [nuo darbo] ten dirbantį braižytoją Rozentalį Borisą (pažymėjimo Nr. 30 050)“.¹⁴⁸ Apie Berelį Rozentalį, kaip ir apie minėtąjį E. Šeinkerį, kol kas daugiau žinių rasti nepavyko. Veikiausiai jis žuvo drauge su kitais Vilniaus geto gyventojais.

Bibliografija, šaltiniai, komentarai

- 1 Hašavas, B., „Hermano Kruko Holokausto dienoraštis“, in: Herman Kruk, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. XXVI.
- 2 Bubnys, A., *Trumpa Holokausto Lietuvoje istorija, istoriografija ir bibliografija*, in: <http://genocid.lt/centras/lt/891/a/>
- 3 1941 m. spalį buvo likviduotas Mažasis getas, jo gyventojai nužudyti Paneriuose.
- 4 Šį skaičių pateikia vienas maketo kūrėjų – Baruchas Šubas. Jo prisiminimus 2015 m. liepos 12 d. Vilniuje užrašė dr. Aistė Niunkaitė Račiūnienė.
- 5 Dokumentas saugomas JIVO archyve Niujorke, A. Suckeverio ir Š. Kačerginskio kolekcijoje, aplankas nr. 6. Iš vokiečių k. vertė Ilona Murauskaitė.
- 6 Dokumentas saugomas JIVO archyve Niujorke, A. Suckeverio ir Š. Kačerginskio kolekcijoje, aplankas nr. 246. Iš vokiečių k. vertė Ilona Murauskaitė.
- 7 Kvietimas į Plastinio Vilniaus plano parodą, 1942–12–17, saugomas JIVO archyve Niujorke, A. Suckeverio ir Š. Kačerginskio kolekcijoje, aplankas nr. 7. Iš jidiš k. vertė I. Murauskaitė.
- 8 Iš B. Šubo prisiminimų, pasakotų 2015 m. liepos 12 d. Vilniuje. Užrašė dr. A. Niunkaitė Račiūnienė.
- 9 Mikučianis, V., *Norėjau dirbti Lietuvoje*, Vilnius, 2001, p. 56. 1942 m. Vilniaus žemėlapyje nurodoma, kad Napoleono aikštėje [dab. Prezidentūros pastate] 1942 m. buvo NSP rūmai, o gebistkomisariatas tuo metu buvo Gedimino pr. 3. Žr. *Plan der Stadt Wilna* [Vilniaus miesto planas], 1:15000, 1942.
- 10 Ibid., p. 56.
- 11 Rachilė Margolis gimė 1921 m. Kaune. 1941 m. naciams okupavus Lietuvą, Rachilė kurį laiką glaudėsi krikščionių šeimoje, bet 1942 m. rugsėjį, nutarusi būti su savo šeima, savo noru nuėjo į Vilniaus getą. Ji išliejo į pasipriešinimo judėjimo gretas ir tapo aktyvia FPO (Jungtinės partizanų organizacijos) nare. 1943 m. prieš likviduojant Vilniaus getą jai pavyko pasitraukti pas partizanus į miškus. Išgyvenusi Holokaustą, Rachilė Margolis pasiliko Vilniuje. Tapo biologijos mokslų daktare. Pastaraisiais metais gyveno Izraelyje. Mirė 2015 m.
- 12 Margolis, R., „Načalo“ [Pradžia] in: *Jevreiskij muzei* [Žydų muziejus], Vilnius, 1994, p. 16.
- 13 Nurodant matmenis veikiausiai įsivėlė klaida: užuot įrašius „164“, įrašyta „146“, nes iš tikrųjų iš šešių plokščių susidedančio maketo matmenys yra 164x180.
- 14 Maceika J., Gudynas P., *Vadovas po Vilnių*, Vilnius, 1960, p. 186.
- 15 Iš A. Gučo pasakojimo, atsiųsto dr. A. Niunkaitė Račiūnienėi elektroniniu paštu 2015 m. liepos 10 d.
- 16 Iš dr. A. Niunkaitės Račiūnienės pokalbio su Benjamina Vysniauskaite 2015 m. liepą.
- 17 Iš dr. A. Niunkaitės Račiūnienės pokalbio su Morta Bauziene 2015 m. liepą.
- 18 Tyrimus atliko dr. A. Niunkaitė Račiūnienė.
- 19 Kruk, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004.
- 20 Ibid., p. 408.
- 21 Ibid., p. 445.
- 22 Ibid., p. 446–447.
- 23 Ibid., p. 460.
- 24 Rudashevskij, Y., *The Diary of the Vilna Ghetto / June 1941–April 1943*, Ghetto Fighters House, Israel, 1979, p. 108–109.
- 25 Dworzecki, M., *Jeruscholajim d'Lita in kamf un umkm* [Lietuvos Jeruzalė kovoja ir žūsta], Paris, 1948, p. 176. Iš jidiš k. vertė Ilona Murauskaitė.
- 26 Gorczyńska, R., *Jestem z Wilna i inne adresy*, Kraków, 2003, p. 17–18. Knygos autorė Renata Gorczyńska šiuos G. Sedlio prisiminimus užrašė 1992 m.
- 27 Šub, B., *Me-ever le-šmei ba-anana* [Anapus sunkaus debesies], Tel Aviv, 1995, p. 73–74. Iš hebrajų k. vertė Viktorija Sideraitė Alon.
- 28 Interviu Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje 2015 m. liepos 12 d. ir telefonu 2015 m. birželio 26 d. Su Baruchu Šubu kalbėjosi dr. A. Niunkaitė Račiūnienė ir P. Račiūnas.
- 29 Kai vyko šis pokalbis Barucho Šubo apsilankymo Vilniuje 2015m. liepos 12 d. metu, Samuelis (Stanley) Wulcas dar buvo gyvas, gyveno JAV, Pensilvanijoje. Deja, taip ir nepavyko su juo susisiekti, nes jis mirė 2015 m. rugpjūčio 27 d.
- 30 Landsbergis-Zemkalinis, V., *Is atminties ekrano*, Vilnius, 2009, p. 351–352.
- 31 Veikiausiai turėta omenyje Žemaitijos gatvė.
- 32 Mikučianis, V., *Norėjau dirbti Lietuvoje*, Vilnius, 2001.
- 33 Ibid., p. 48.
- 34 Ibid., p. 56.
- 35 Gimimo data pateikta pagal 1942 m. gegužės 27 d. Lietuvos generalinės srities gyventojų visuotinių surašymą. Čia ir toliau surašymo duomenys pateikiami iš: *Vilniaus getas: kalinių sąrašai*, t. 1, t. 2, sud. Guzenberg, I., Vilnius, Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 1996–1998. Nurodant šiuos duomenis toliau vartojama santrumpa *Kalinių sąrašai*, t. 1 arba *Kalinių sąrašai*, t. 2 ir atitinkamas puslapis.
- 36 *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1939 r.*, Warszawa, 1938.
- 37 Guchman G., *Przemysł drzewny Z.S.R.R. i jego wpływ na międzynarodowe rynki drzewne. Referat.*, Izba Przemysłowo-Handlowa w Wilnie, 1931., Guchman G., *O jezdniach z kostki drzewnej: referat wygłoszony w Izbie Przemysłowo-Handlowej w Wilnie dnia 20 stycznia 1932 roku*. Izba Przemysłowo-Handlowa w Wilnie, 1932.
- 38 *The Timber Trades Journal*, 1933–12–16, *Codzienna Gazeta Handlowa*, 1933, nr. 295, 1933–12; *Ilustrowana Republika*, 1933 nr. 359, 1933–12–29; *Codzienna Gazeta Handlowa*, 1934, nr. 8, 1934–01–11.
- 39 Balberiški, M., *Štarker fun aizen* [Stipriau už geležį], Tel Aviv, 1967, p. 196; Arad, Y., *Ghetto in Flames* [Getas liepsnose], Niujorkas, 1982, p. 123.
- 40 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 545.
- 41 Ibid., p. 437.
- 42 Čia ir kitur Plastinio Vilniaus plano kūrėjų gyvenamosios vietos Vilniaus gete nurodytos pgl. *Kalinių sąrašai*, t. 1, t. 2.
- 43 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 156.
- 44 Cit. pgl. F. Rom prisiminimus in: *Pirsomei muzeon ba-lochamim ve-ba-partizanim* [Ketvirtinis Kovotojų ir partizanų muziejaus žurnalas], Tel Aviv, nr. 14 (39), 1980, p. 28.
- 45 Ran, L., *Jerušolajim d'Lita* [Lietuvos Jeruzalė], t. 2, Niujorkas, 1974, p. 448. Knygoje publikuotas sporto aikštelės perdavimo aktas su G. Guchmano ir F. Rom parašais.
- 46 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 330.
- 47 Gyvenimo metai nurodyti atsižvelgiant į *Chevra kadisha* (Laidojimo draugijos) duomenis, paskelbtus <http://www.kadisha.biz/ShowItem.aspx?levelId=59689&template=18&ID=201272>. Pagal 1942 m. gyventojų surašymo duomenis, Flora Rom gimė 1911 m. vasario 3 d., *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 194.
- 48 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 437.
- 49 Ibid., p. 344.
- 50 Ibid., p. 453.
- 51 Dawidowicz, L. S., *A Holocaust Reader*, Behrman House, Inc., 1976, p. 212.
- 52 F. Rom prisiminimai in: *Pirsomei muzeon ba-lochamim ve-ba-partizanim* [Ketvirtinis Kovotojų ir partizanų muziejaus žurnalas], Tel Aviv, nr. 14 (39), 1980, p. 28. Iš hebrajų k. žodžiu leidinio autoriui vertė dr. Vladimiras Levinas.
- 53 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 437.
- 54 Apie Florą Rom plačiau žr.: *Pirsomei muzeon ba-lochamim ve-ba-partizanim* [Ketvirtinis Kovotojų ir partizanų muziejaus žurnalas], Tel Aviv, nr. 14 (39), 1980, p. 28.; *Ha-isa be-Šoa* [Moteries per Šoa], Jeruzalė, p. 199–204.
- 55 *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 326.
- 56 *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce(z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1939 r.*, Warszawa. 1938.
- 57 *Vilnius 1900–2005. Naujosios architektūros gidas*, Vilnius, 2005.
- 58 Agranovskij, G., *Oni zdes žyli* [Jie čia gyveno], Vilnius, 2014, p. 26.
- 59 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 271.
- 60 Ibid., p. 271–272.
- 61 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 453.
- 62 *Holocaust Survivors and Victims Database* [Holokaustą išgyvenusiųjų ir jo aukų duomenų bazė], United States Holocaust Memorial Museum.
- 63 *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 153.
- 64 Agranovskij, G., *Oni zdes žyli* [Jie čia gyveno], Vilnius, 2014, p. 204.
- 65 Ibid., p. 204.
- 66 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 187–188. Iš jidiš k. vertė Ilona Murauskaitė.
- 67 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 187–188. Iš jidiš k. vertė Ilona Murauskaitė.
- 68 Ibid., p. 188.
- 69 Gimimo metai nurodyti pgl. *Leksikon fun jidišn teater* [Žydų teatro žinynas], in: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/M/mutt-yudl.htm>. Pagal 1942 m. gyventojų surašymo duomenis, Judelis Mutas gimė 1912 m., *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 183.
- 70 *Leksikon fun jidišn teater* [Žydų teatro žinynas], in: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/M/mutt-yudl.htm>
- 71 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 504.
- 72 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 200.
- 73 Balberiški, M., *Štarker fun aizen* [Stipriau už geležį], Tel Aviv, 1967, p. 522–523.
- 74 *Vilniaus geto afišos*, albumas-katalogas, Vilnius, 2007, p. 260.
- 75 Gimimo metai nurodyti pgl. *Lietuvos dailininkų žodynas 1918–1944*, t. 3, Vilnius, 2013, p. 283. Pagal 1942 m. gyventojų surašymo duomenis, Uma Olkenicka gimė 1909 m. rugpjūčio 12 d., *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 72.
- 76 *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 3, 1918–1944, Vilnius, 2013, p. 283.
- 77 *Vilniaus geto afišos*, albumas-katalogas, Vilnius, 2007, p. 260–261.
- 78 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 544.
- 79 Ibid., p. 244.
- 80 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 179.
- 81 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 460.
- 82 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 179. Iš jidiš k. vertė Ilona Murauskaitė.
- 83 Gimimo metai nurodyti pgl. *Lietuvos dailininkų žodynas 1918–1944*, t. 3, Vilnius, 2013, p. 369. Pagal 1942 m. gyventojų surašymo duomenis, ji gimė 1909 m., *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 87.
- 84 *Lietuvos dailininkų žodynas 1918–1944*, t. 3, Vilnius, 2013, p. 369.
- 85 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 201–202.
- 86 Poeto E. Voglerio eilių rinkiniams *A blett in vint* (Lapas vėlyje, 1935), *Cvei beriozes baim trakt* (Du beržai prie kelio, 1938), A. Suckeverio poezijos rinkiniui *Valdiks* (Miškinė, 1940).
- 87 Agranovskij, G., Guzenberg, I., *Vilnius: po sledam Litovskogo Jerusolima*, [Vilnius: Lietuvos Jeruzalės pėdsakais], Vilnius, 2011, p. 213; Lisek, J., *Jung Wilne – żydowska grupa artystyczna (Jung Vilne – žydų menininkų grupė)*, Wrocław, 2005, p. 76, 213.
- 88 *Lietuvos dailininkų žodynas 1918–1944*, t. 3, Vilnius, 2013, p. 369.
- 89 *Vilniaus geto afišos*, albumas-katalogas, Vilnius, 2007, p. 261.
- 90 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 504.
- 91 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 202.
- 92 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 544.
- 93 Ibid., p. 544; Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 202; B. Šubo liudijimas, užrašytas iš pokalbio telefonu 2015 m. birželio 26 d.
- 94 Kačerginski, Š., *Churbn Vilne* [Vilniaus sunaikinimas], Niujorkas, 1982, p. 202.
- 95 Iš B. Šubo prisiminimų, pasakotų 2015 m. gegužės 20 d. Jeruzalėje, Jad Vašem skaitytoje paskaitoje. Užrašė Michal Nakar, iš hebrajų k. vertė dr. Vladimiras Levinas.
- 96 Iš B. Šubo prisiminimų, pasakotų 2015 m. liepos 12 d. Vilniuje. Užrašė dr. A. Niunkaitė Račiūnienė.
- 97 Iš B. Šubo prisiminimų, pasakotų 2015 m. gegužės 20 d. Jeruzalėje, Jad Vašem skaitytoje paskaitoje. Užrašė M. Nakar, iš hebrajų k. vertė dr. V. Levinas.
- 98 Iš B. Šubo prisiminimų, in: <https://www.youtube.com/watch?v=P18jrcbf914>
- 99 Plačiau apie gete nelegaliai gamintą Šulhoifo maketą žr. kn.: Šub, B., *Me-ever le-šmei ba-anana* [Anapus sunkaus debesies], Tel Aviv, 1995, p. 75.
- 100 Iš B. Šubo prisiminimų, pasakotų 2015 m. gegužės 20 d. Jeruzalėje, Jad Vašem skaitytoje paskaitoje. Užrašė M. Nakar, iš hebrajų k. vertė dr. V. Levinas.
- 101 Barucho Šubo liudijimas, 2010, in: *Holocaust Survivor Testimony: Baruch Shub, Yad Vashem*, <http://www.yadvashem.org/yv/en/remembrance/2010/shub.asp>
- 102 Ibid.
- 103 1942 m. gyventojų surašymo duomenis, G. Sedlis gimė 1923 m., *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 110.
- 104 Agranovskij, G., Guzenberg, I., *Vilnius: po sledam Litovskogo Jerusolima*, [Vilnius: Lietuvos Jeruzalės pėdsakais], Vilnius, 2011, p. 120.
- 105 Iš B. Šubo prisiminimų, pasakotų 2015 m. liepos 12 d. Vilniuje. Užrašė dr. A. Niunkaitė Račiūnienė.
- 106 *When They Came to Take My Father: Voices of the Holocaust*, New York, 1996, p. 145. Toliau šiame leidinyje – *Voices*.
- 107 Ibid., p. 145.
- 108 Krukas, H., *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 504.
- 109 *Voices*, 145.
- 110 Gorczyńska, R., *Jestem z Wilna i inne adresy*, Kraków, 2003, p. 18.
- 111 *Voices*, p. 145.
- 112 *Perzjy spisok jevrejev, žyvušičb v nastojašeje vremia v Vilne*, 1944, p. 68 (20), Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, F 8114, op. 1, d. 973, list. 68, kopija Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje, VZMP 1845.
- 113 G. Sedlio nekrologas, in: *New York Times*, February 23, 2003.
- 114 Renata Gorczyńska savo 1992 m. užrašytą, kaip pati apibūdina, „dramatišką ir retsykiais komišką“ pokalbį su Gabrieliu Sedliu ne kartą mėgino dar jam gyvam esant paskelbti Lenkijos spaudoje. Po kelių nesėkmingų bandymų atsiėmė tekstą ir pati jį publikavo savo knygoje *Jestem z Wilna i inne adresy*, 2003. Tais pačiais metais, nesulaukęs šios knygos, G. Sedlis mirė. Iš Renatos Gorczyńskos elektroninio laiško Aleksandrai Jacovskytei, rašyto 2015 m. lapkričio 19 d.
- 115 Iš Renatos Gorczyńskos elektroninio laiško Aleksandrai Jacovskytei, rašyto 2015 m. lapkričio 19 d.
- 116 Pgl. *Spisok sovetskich graždan goroda Vilnusia, zamučennyh i umerščionnyh nemeckimi fašistami vo vremia okupacii goroda s 24/06/1941 po 13/07/1944*, saugomas Jad Vašem archyve, Item ID 5733012.
- 117 Pgl. B. Šubo prisiminimus, užrašytus dr. A. Niunkaitės-Račiūnienės 2015 m. liepos 12 d.
- 118 S. Wulco pasakojimas iš filmo *Partisans of Vilna. The Untold Story of Jewish Resistance During World War II*, The Ciesla Foundation, 1986.
- 119 Jad Vašem archyve saugomos 1956 m. Rafaelio Wulco ranka užpildytos anketos, liudijančios apie žmonos ir dviejų vaikų nužudymą Paneriuose. Tuo metu R. Wulcas gyveno Tel Avive.
- 120 *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 90. Sąrašuose rašoma ne „Wulc“, o „Wolc“.
- 121 Informacija pagal Izraelio valstybiniame archyve saugomos Samuelio Wulco atvykimo į Palestiną (*Admission of Mr. Samuel Wulc to Palestine*) dokumentus, žr. <http://www.archives.gov.il/ArchiveGov/ItemDetails.aspx?ID=2.9.1.1451&MultiView=0>
- 122 *Wulc, Stanley S., 94, inventor and entrepreneur*, The Philadelphia Inquirer, September 25, 2015.
- 123 Ibid.
- 124 Hilton Kramer, *City of the Past Star of Current Photo Shows*, in *The New York Times*, March 27, 1981; Grace Glueck, *Art: Brooklyn Bridge Unveils its own Gallery*, in *The New York Times*, May 27, 1983.
- 125 *Wulc, Stanley S., 94, inventor and entrepreneur*, The Philadelphia Inquirer, September 25, 2015.
- 126 *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 343.
- 127 Margolis, R., *Nemnogo sveta vo mrake* [Šviesos blyksniai tamsoje], Vilnius, 2006, p. 240–241.
- 128 Plačiau žr.: Suckever, A., in: *Čionnaja kniga* [Juodoji knyga], Vilnius, 1993, p. 246; Suckever, A., *Iz Vilenskogo geto* [Iš Vilniaus geto], Maskva, 2008, p. 130.; Margolis, R., „V Vilniuss-kom getto“ [Vilniaus gete] in: *Jevreiskij muzei* [Žydų muziejus], Vilnius, 1994, p. 107
- 129 Abos Kovnerio pasakojimas iš filmo *Partisans of Vilna. The Untold Story of Jewish Resistance During World War II*, The Ciesla Foundation, 1986.
- 130 B. Šubo prisiminimai ir Margolis R., *Nemnogo sveta vo mrake* [Šviesos blyksniai tamsoje], Vilnius, 2006, p. 241, 317.
- 131 Margolis R., *Nemnogo sveta vo mrake* [Šviesos blyksniai tamsoje], Vilnius, 2006, p. 287.
- 132 Brolių Lubockių gimimo datos nustatytos pagal Fanios Brancovskajos prisiminimus ir kitus netiesioginius biografinius duomenis. Akivaizdu, kad 1942 m. Vilniaus gyventojų surašyme nurodytos brolių Lubockių gimimo datos – Emanuelis g. 1926 m., Danielis g. 1927 m. – klaidingos.
- 133 Agranovskij, G., Guzenberg, I., *Vilnius: po sledam Litovskogo Jerusolima*, [Vilnius: Lietuvos Jeruzalės pėdsakais], Vilnius, 2011, p. 458.
- 134 Ibid., p. 259, p. 336.

- 135 Fanius Brancovskajos pokalbis, įrašytas 2015 m. birželio 30 d. Kalbėjosi dr. A. Niunkaitė Račiūnienė ir I. Murauskaitė. Fania Brancovskaja gimė 1922 m. Kaune, apie 1927 m. persikėlė į Vilnių, nuo 1929 m. mokėsi Sofijos Gurevič žydų gimnazijoje, nuo 1935 m. – Žydų realinėje gimnazijoje, vėliau Gardino pedagoginiame licėjuje, dirbo mokytoja. 1941 m. grįžo į Vilnių, su šeima pateko į Vilniaus getą. Gete Fania buvo FPO (Jungtinės partizanų organizacijos) narė, 1943 m. geto likvidacijos dieną jai pavyko ištrūkti ir įsilieti į miškuose kovojusių partizanų gretas. Išgyveno Holokaustą, pasiliko Vilniuje, čia iki šiol ir gyvena, nuo 2001 m. iki šiol dirba bibliotekininke Jidiš institute Vilniuje.
- 136 Fanius Brancovskajos pasakojimas, 2010. Užrašytas VVGŽM muziejinkės Judif Rozinos. Fanius Brancovskajos byla, VŽM 8180.
- 137 Fanius Brancovskajos pokalbis, įrašytas 2015 m. birželio 30 d. Kalbėjosi dr. A. Niunkaitė Račiūnienė ir I. Murauskaitė.
- 138 Ibid.
- 139 Ibid.
- 140 Suckeveris, A., *Iz Vilenskogo geto* [Iš Vilniaus geto], p. 158; Suckever, A., in: *Čiornaja kniga* [Juodoji knyga], Vilnius, 1993, p. 259.
- 141 Margolis, R., *Nemnogo sveta vo mrake* [Šviesos blyksniai tamsoje], Vilnius, 2006, p. 256.
- 142 Fanius Brancovskajos pokalbis, įrašytas 2015 m. birželio 30 d. Kalbėjosi dr. A. Niunkaitė Račiūnienė ir I. Murauskaitė.
- 143 Margolis, R., *Nemnogo sveta vo mrake* [Šviesos blyksniai tamsoje], Vilnius, 2006, p. 388.
- 144 *Ministerstwo opieki apolecznej. Urzędowy spis. Odział I. Lekarze*, Warszawa, 1939, p. 222.
- 145 *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 143.
- 146 Dokumentas saugomas JIVO archyve Niujorke, A. Suckeverio ir Š. Kačerginskio kolekcijoje, aplankas nr. 246. Iš vokiečių k. vertė Ilona Murauskaitė.
- 147 *Kalinių sąrašai*, t. 1, p. 133.
- 148 Dokumentas saugomas JIVO archyve Niujorke, A. Suckeverio ir Š. Kačerginskio kolekcijoje, aplankas nr. 6. Iš vokiečių k. vertė Ilona Murauskaitė.

Iliustracijų sąrašas

1. Žemėlapis *Plan miasta wielkiego Wilna* [Didžiojo Vilniaus miesto planas] išsklotinė, 1938 m., 48 lakštai. Pagal tokį žemėlapij 1942–1943 m. Vilniaus gete buvo pagamintas identiško mastelio (1:2500) Plastinis Vilniaus planas. Kita spalva pažymėti lakštai, pagal kuriuos buvo pagamintos keturios išlikusios Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/1-4), saugomos Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje.
2. Plastinio Vilniaus plano plokštė prieš restauravimą. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, VŽM 6526/1. Fotografavo P. Račiūnas 2013 m.
3. Restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės fragmentas. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, VŽM 6526/3. Restauravo B. Kunkulienė 2015 m. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m.
4. Restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės fragmentas. Plokštės autorius – Samuelis (Stanley) Wulcas. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, VŽM 6526/4. Restauravo B. Kunkulienė 2015 m. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m.
5. Baruchas Šubas su sūnumi Yossi prie restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/1) Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje 2015 m. liepos 12 d. susitikimo su dr. Aiste Niunkaite Račiūniene ir Pauliumi Račiūnu metu. Šią plokštę 2013 ir 2015 m. restauravo B. Kunkulienė. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m.
6. Restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės fragmentas. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, VŽM 6526/2. Restauravo B. Kunkulienė 2013 ir 2015 m. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m.
7. Kvietimas į Plastinio Vilniaus plano parodą geto teatre 1942 m. gruodžio 20 d., datuotas 1942-12-17. Originalas saugomas JIVO archyve Niujorke, A. Suckeverio ir Š. Kačerginskio kolekcijoje, aplankas nr. 7.
8. Restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės fragmentas. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, VŽM 6526/1. Restauravo B. Kunkulienė 2013 ir 2015 m. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m.
9. Žemėlapis *Plan miasta wielkiego Wilna* [Didžiojo Vilniaus miesto planas] lakštai, 1938 m. Pagal tokius lakštus buvo padarytos išlikusios, Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje saugomos Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/1 ir VŽM 6526/3).
10. Keturios išlikusios restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės: viršuje – VŽM 6526/1 (kairėje) ir VŽM 6526/2 (dešinėje), apačioje – VŽM 6526/3 (kairėje) ir VŽM 6526/4 (dešinėje). Plokštės restauravo B. Kunkulienė: plokštės VŽM 6526/1 ir VŽM 6526/2 – 2013 ir 2015 m., plokštės 6526/3 ir VŽM 6526/4 – 2015 m. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m.
11. Žemėlapis *Plan miasta wielkiego Wilna* [Didžiojo Vilniaus miesto planas] lakštai, 1938 m. Pagal tokius lakštus buvo padarytos išlikusios, Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje saugomos Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/2 ir VŽM 6526/4).
12. Vilniaus geto emblema. Fanius Brancovskajos liudijimu, emblemos autorius – Emanuelis (Imka) Lubockis. Publikuota *Bleter vegn Vilne* [Puslapiai apie Vilnių], Lodzė, 1948, p. 9.
13. Grigorijaus Guchmano parašas Vilniaus geto sporto aikštelės perdavimo Sporto skyriui akte, 1942 m. liepos 10 d. Akto fragmentas. Aktas publikuotas kn. Ran, L., *Jerušolajim d'Lita* [Lietuvos Jeruzalė], t. 2, Niujorkas, 1974, p. 448.
14. Flora Rom-Aizman, XX a. antra pusė. Fotografija publikuota žurnale *Pirsomei muzeon ba-lochamim ve-ha-partizanim*, nr. 14 (39), 1980, p. 28.
15. Judelis Mutas, iki 1941 m. Fotografija saugoma Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje, VŽMP 2554.
16. Rachelė Suckever, iki 1941 m. Fotografijos fragmentas. Fotografija saugoma Jad Vašem archyve.
17. Baruchas Šubas, XX a. vid. Fotografija saugoma *Beit Lohamei ba-getaot* archyve.
18. Gabrielis Sedlis, iki 1941 m. Fotografiją šio leidinio autoriui elektroniniu paštu pateikė Baruchas Šubas 2015 m.
19. Samuelis (Stanley) Wulcas. Fotografija publikuota *Wulk, Stanley S., 94, inventor and entrepreneur*, The Philadelphia Inquirer, Sept. 25, 2015.
20. Iechokas (Izia) Mackevičius. Fotografija publikuota kn. Ran, L., *Jerušolajim d'Lita*, t. 2, p. 485.
21. Emanuelis (Imka) Lubockis, 1939 m. Fotografijos fragmentas. Fotografija saugoma Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje, Fanius Brancovskajos byloje, VŽM 8180.
22. Danielis Lubockis, iki 1941 m. Fotografija saugoma Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje, VŽM 1851.